

AZ ELSŐ MAGYARORSZÁGI NÉPSZÁMLÁLÁS FENNMARADT FORRÁSANYAGA (EGY FORRÁSKIADÁSI MUNKA TANULSÁGAI)¹

FARAGÓ TAMÁS

1. Bevezető

Jelen írás a címben megjelölt forrás alapvető adatainak rekonstrukciójáról kíván számot adni. A II. József által elrendelt népszámlálás alapvető fontosságú újkori történelmünk megismerése szempontjából: a magyar népességről és társadalomról elsőként állít össze teljességre törekvően következetes koncepció alapján készített számadatokat (nem mellékesen több, sok tekintetben fejlettebb nyugat-európai társadalmat megelőzve). Az eddigi elemzések és kutatások azonban – beleértve saját erőfeszítéseinket is – arról győztek meg, hogy bármennyi szellemi izgalmat is ígér a magyar népesség és társadalom legfontosabb adatait elsőként teljes körűsége törekvően összeíró, és az egykorú viszonyok között kifejezetten modernnek számító forrás elemzése, addig abba nem kezdetünk bele a siker reményével, ameddig nem esünk túl a részadatok előzetes ellenőrzésének – s ha kell, megrostálásának – aprólékos és lélekölően fáradtságos munkáján. Ez az ugyanis, amit benyomásunk szerint az eddigi kutatások nagyjából elmulasztottak. Persze itt nem egyszerűen elődeink restségére gondolunk. A forráskritikai vizsgálat mellőzésének számos oka lehet. Nyilván sokan ezt az időrablót, nem túl érdekfeszítőt és a szakmában nem túl sokra értékelt tevékenységet szeretnék elkerülni. Másokat inkább a tartalmi elemzés igényéből adódó türelmetlenség vezetett – hittek abban, hogy nagy problémát nem okozhat, ha ezt a lépést kihagyják, és mindjárt a magas fokú szellemi izgalommal járó és tudományos sikereket ígérő elemzéssel kezdik vizsgálatukat.² De az

¹ Írásunk az OTKA 46 348. számú pályázati támogatásával készült, de a tárgyat képező vizsgálathoz felhasználtuk az ugyanerre a témára vonatkozó előző, az OTKA 30 312. számú pályázata által támogatott kutatás eredményeit is, mely a Magyar Királyság felvidéki régiójára vonatkozó, részben eddig ismeretlen 1784–1787. évi népszámlálásokat gyűjtötte össze. A pályázatok munkájában részt vett Őri Péter is, aki részben értékes és eredményes szlovákiai levéltári kutatásaival, részben az 1770–80-as években készített lélekösszeírások, valamint az 1784–1787. évi első magyarországi népszámlálás összeírási rendszerének kialakulására vonatkozó vizsgálataival segítette a tanulmány elkészítését.

² Ez a hit azonban nem mindig igazolódott. Számos olyan példát sorolhatnánk – udvariasságból nem tesszük – ahol invenciózus szerzők az eredeti forrás számszaki hibái alapján

alapadatok felületesebb kezelése, az előzetes ellenőrzés elmulasztása nem kis mértékben arra is visszavezethető, hogy a hazai kutatók gyakorta meglehetősen ambivalens módon viszonyulnak a korai népesség-összeírásokhoz. Számos esetben kritika nélkül elfogadják minden közölt számot, és kétséges pontosságú adatokból akár két tizedes pontosságú megoszlásokat számítanak. Máskor viszont – ez különösen a történeti demográfiában kevésbé jártas kutatókra jellemző – társadalom-modellbeli hiányosságokat (az összeírt népesség foglalkozási és státusszerkezetére vonatkozóan), illetve szándékos torzításokat (főképp a felekezeti és etnikai szerkezet esetében) vélnek – okkal vagy ok nélkül – a forrásban felfedezni, ezért azt vagy teljesen figyelmen kívül hagyják, vagy szövegük illusztrációjává degradálják.

A felsorolt négy megközelítés a részletes forráskritika el nem végzésében találkozhat egymással. Mindez azonban a minőségükben egyébként is esendő 18. század végi adatok további romlásához vezet.

Ha a vonatkozó kutatási eredményeket nézzük, akkor az első szembetűnő jelenség az, hogy Thirring Gusztáv 1930-as években végzett, a népszámlálás eredményeit részletesen feldolgozó, egyúttal a forrás első kritikai ismertetését adó munkái hosszú ideig nem keltették fel a történetírók többségének érdeklődését. Az első népszámlálás eredményei csak Dányi Dezső és Dávid Zoltán 1960-ban megjelent településsoros forráskiadási kiadványa nyomán váltak szélesebb körben ismertté. Ugyanakkor szemet szűrő tény, hogy az utolsó fél évszázad népességtörténeti vizsgálatai e forrás demográfiai adatainak egy részét sok esetben vagy egyáltalán nem használták, vagy különböző mesterséges konstrukciókkal (a vélt hiányok százalékos pótlásával, az alapadatok felszorozásával) „feljavították”, hogy azok szerzőik elképzeléseikhez közelebb kerüljenek.³ A társadalmi tartalmakat hordozó adatokat használóik hasonlóképpen vagy félreértették (pl. a polgárként jelzettek számát a kézművesekkel vették azonosnak), vagy figyelmen kívül hagyták, mert nem illettek a 18. század végétől vallott, a köztudatban megcsontosodott képbe.⁴ Az a benyomásunk, hogy ez

változásokat, összeírási hibákat, ideológiai torzulásokat feltételeztek. Pedig csak túlzottan siettek a feldolgozással. (Mentségükre szóljon, hogy évtizedekkel ezelőtt fiatalkori türelmetlenségünkben ebbe a hibába magunk is nem egyszer beleestünk – nem mértük fel kellőképpen, hogy a hazai történetírás újkori népességgel és társadalommal foglalkozó területén nincsenek meg a kellő mértékben azok a korrekt – ha úgy tetszik „pozitívista” – forráselemzések és forráskiadványok, amelyek például a régészek, a középkorászok vagy a török hódoltság kora iránt érdeklődők számára nagy mennyiségben rendelkezésre állnak.)

³ Jelen alkalommal nem áll szándékunkban az első népszámlálás recepciójának és kutatásokban történt használatának részletes áttekintése, erre a későbbiekben külön kívánunk sort keríteni. (Vagyis emiatt most nem terheljük szövegünket az erre vonatkozó hivatkozásokkal.)

⁴ Adott esetben például az első népszámlálásból kibontható igen magas 18. század végi zsellérrány elfogadása megkérdőjelezte volna a 18–19. század társadalmi átalakulásának máig kánonként kezelt képét (vö. Faragó 1977).

a sok tekintetben mérföldkőnek számító jelentős újkori forrásunk máig nem kapta meg azt a figyelmet, amely megilletné.

Arra gyanakszunk, hogy ez nem kizárólag a népességtörténet iránti viszonylag csekély érdeklődésre vezethető vissza. Alighanem szerepet játszik ebben az a felfogás is, amely az első népszámlálást egy hadügyi adatfelvétellé egyszerűsíti le. Ezt az álláspontot a magunk részéről nem tudjuk elfogadni. Biztos, hogy az 1784–1787. évi népszámlálás megtervezőit határozott, jól körülírható célok vezették, de ezeknek csak egy részét alkothatták a hadügyi megfontolások. II. Józsefet – aki végül is az 1777 óta működő osztrák népszámlálási rendszer magyarországi bevezetéséről döntött – minden valószínűség szerint azon óhaj vezette, hogy kormányzati munkájához és elképzelt reformjaihoz a népesség nagyságáról és bizonyos szempontokból megfogható szerkezetéről konkrét adatokkal rendelkezzen, sőt, ha lehet, a népességet és társadalmat jellemző változások tendenciáiról is kapjon valamelyes információkat. Ez lényegében azt jelentette, hogy a korabeli felfogás szerint a népességen belül elsősorban az adózásban és a katonaillesítésben egyaránt fontos férfinépeességről, illetőleg a termelésben – és így közvetve az adóbevételekben, ezen keresztül pedig az államigazgatás és a hadsereg fenntartásában – fontos szerepet játszó foglalkozási csoportok számáról kívánt pontos adatokat szerezni. Vagyis a népszámlálás fontossága számára messze túlment az újoncozás megalapozására alkalmas katonai adatbázis létrehozásán – az a benyomásunk, hogy egy nagyobb, jóval szélesebb koncepcióba illeszkedett bele.⁵ Bár az ország 1766-ban indult katonai térképezése, valamint a katonai szempontok alapján készült országleírás (*Landesbeschreibung*), csak úgy, mint a népszámlálás, döntő mértékben az újoncozás és hadsereg fenntartás (élelmezés, szállásnyújtás) szempontjaiból fontos adatok összeállítására irányult. Ugyanakkor részben ezzel együtt, részben ezzel párhuzamosan a központi hatóságok számtalan egyéb népességi, gazdasági és társadalmiszerkezeti tartalmú információ fokozatos összegyűjtését kezdeményezték és valósították meg több-kevesebb sikerrel. II. József Napóleonnal ellentétben nem elsősorban hódításokra törekvő hadvezér volt, ha-

⁵ Kétségtelen, hogy a népszámlálás számos kérdezett adata kifejezetten katonai célokat szolgált: a sajátos, csak a keresztény férfiakra vonatkozó korszerkezet, a 18–40 éves korúak – nem publikált – természetének szemrevételezésen alapuló vizsgálata, a hadsereg ellátása szempontjából fontos, illetőleg katonának nem viheto csoportok számának megállapítása egyrészt lehetővé tette a hadsereg legfontosabb logisztikai feladatainak tervezését (és a felmerülő problémák megoldásának megkísérlését), másrészt a potenciális újonctartalék megállapítását (Horváth 1986). Mindennek fontosságát a szakirodalom azonban – mely II. József reformjainak és más jellegű információgyűjtéseinek körétől elszigetelten tárgyalta a népszámlálást – véleményünk szerint folyamatosan túlhangsúlyozza. Vö. Marczali Henrik megállapításaival (Marczali 1888. 369–370), illetve II. József Eszterházy Ferenc főkancelárhoz intézett levelével. (uo. 524–526). A levelet magyar fordításban közölte Dányi – Dávid 1960. 373–374.

nem politikai és társadalmi reformok megvalósításán dolgozó államférfi.⁶ A népszámlálás – és a vele nagyjából egyidejű kataszteri felmérés – mintegy betetőzését jelentette annak a központi igazgatás által nagyjából két évtizeddel korábban, lényegében az 1765. évi főispáni utasítással és a kamarai lélekösszeírásokkal megindított adatgyűjtési folyamatnak, mely az ország népességi, gazdasági és katonai potenciáljának, illetőleg társadalmi folyamatainak átfogó megismerésére irányult.⁷ Anélkül hogy e műveletek teljes leltárát adnánk, közülük csak néhány, a népességet is érintő összeírási műveletet sorolunk fel:

- az 1766-tól induló – kezdetben népességszámot is kérdező – megyei termésjelentések sorozata,
- az állami (dicalis) adóösszeírások 1772-től történő formalizálása és a megyék által a kormányzat számára kötelező beküldés előírása,
- az 1772 és 1783 között a lelkészek és a megyék által készített éves lélekösszeírások,
- a püspökségektől 1780–1782 között kért népesség-összeírások,
- az 1782–1787 közötti egyházi népesség-, és vagyonösszeírások,
- az 1785. évi gyáriparra és ipari népességre vonatkozó összeírás.⁸

Számunkra azonban ebben az esetben nem elsősorban a bécsi udvar 1760-as években megindult, és II. József által következetesen továbbfejlesztett reformtörekvései az érdekesek – valójában nem az uralkodó kormányzati politikáját, szándékait, személyiségét akarjuk jellemezni vagy megítélni. Úgy véljük, hogy az utókor számára ennél sokkal izgalmasabb a remény megcsillanása arra, hogy a 18. század végére vonatkozóan – emeljük ki: Magyarország, illetve a Kárpát-medence esetében, a történelemben első ízben – mód nyílhat alapvető demográfiai, társadalmi és gazdasági kérdések nagy vonalakban ugyan, de a mai kor követelményeinek némi korlátokkal megfelelő, nem utólagos koncepciók alapján becsült, hanem korabeli mért adatok alapján történő rekonstruálására.

Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy egy ilyen konkrét adatokra épülő – jelen esetben az ország népességére koncentráló – körkép összeállítása korántsem egyszerű feladat. Lényegében ugyanis legalább három, eseten-

⁶ Az más kérdés, hogy ez sem aratott osztatlan tetszést alattvalói körében.

⁷ Sajátos módon az információgyűjtési akciók kezdete egybeesik II. József társuralkodóvá válásának időpontjával.

⁸ Az összeállítás az alábbi művek alapján készült: Bácskai 1965–1969; Benda 1977; Borbély – Nagy 1931; Dávid 1968; Felhő – Vörös 1961; Fügedi 1965; Futó 1944; Jankó 2004; Őri 2002–2003. További kutatások kellenének ahhoz, hogy mindezek tényleges viszonyát, szorosabb vagy lazább egymáshoz kapcsolódását megállapíthassuk. Az 1790-es évek elején készült, a magyarországi népesség és gazdaság főbb adatait összefoglaló füzet – illetve annak különböző, az OSZK kéziratárában található változatai – azonban a különböző típusú összeírások közötti kapcsolatok, illetve összefüggések létezését erőteljesen valószínűsítik (Ember 1971).

ként párhuzamosan ható tényező alakítja a rendelkezésünkre álló népességadatokot. Összeállításuk során mind az összeírások koncepcióit megalkotók, mind az azokat elvégzők fejében élt egy társadalomkép és egy vélemény-együttes az esedékes feladat céljáról, fontosságáról, hasznáról és veszélyeiről, ami egyes konkrét műveletek – főként az összeírt egyének csoportokba sorolása – során befolyásolhatta a keletkezett adatok tartalmát és minőségét. Ugyanakkor majdnem ugyanilyen fontos, az eredményeket befolyásoló tényezőnek tekinthetjük azt is, hogy az összeírásokat végző apparátus – melynek döntő többségét nem képzett hivatalnokok, hanem nemesi származású, egyszersmind rendszerint földbirtokokon is gazdálkodó választott megyei tisztségviselők tették ki – nem rendelkezett elegendő gyakorlattal egy ilyen jellegű, a korábbi adóösszeírásoknál jóval nagyobb volumenű (és tegyük hozzá, jóval gyorsabban elkészítendő) munka hibamentes elvégzéséhez. Végezetül pedig – és ezt az eddigi feldolgozások szinte teljesen figyelmen kívül hagyták – a népszámlálás 1784–1787 során lefolytatott műveletei nem voltak mentesek ezekben a szóban forgó években az adatokra esetenként regionálisan komoly hatást gyakorló speciális eseményektől sem. Egyes megyékben lényegében ugyanezen időszakban – az uralkodó ösztönzésére – számottevő telepítési műveletek zajlottak.⁹ Ugyancsak jelentős mértékben befolyásolta a helyi népességnövekedési és vándorlási folyamatokat az ország hegyvidéki területein (Északkeleti-Kárpátok, Bihari hegység és Horvátország egyes részei) 1785–1786 folyamán bekövetkezett éhínség.¹⁰ Mindezek hátterében pedig ott működött a mainál lényegesen szélsőségebb hullámokra képes 18. század végi népmozgalom, mely – különösen a ritkábban lakott és kedvezőtlen természeti adottságú, illetőleg a települési mozgalmak által érintett területeken – önmagában is képes lehetett akár egy-két év alatt az adatok hirtelen megváltoztatására.¹¹

Vagyis konkrétan mindez azt jelenti, hogy egy, az 1785–1787 körüli népességi körkép létrehozatalához rekonstruálnunk kell az éppen akkor zajló szokásos és speciális népességi változásokat, továbbá az adatokra gyakorolt politikai-ideológiai hatások mértékét, valamint, amennyire lehetséges, ki kell szűrni a számszaki hibákat, és pótolnunk kell mindazokat a hiányokat, amelyek az adatok összeállítására, több ízben történt összegzése és többszöri átmásolása során előálltak. Hogy mindezt megtehesük, annak érdekében már első lépésként minden olyan információt össze kell gyűjtenünk, amely a forrás tartalmának

⁹ Főként Bács megyébe és a Bánátba körülbelül 6000 bevándorló familiát telepítettek 1784 és 1787 között, ami önmagában 4–5 százalékkal növelte e terület népességét (Czoernig 1855, III: 70) vö. Faragó 1998a.

¹⁰ MOL C 52. Fons I. No. 38. vö. Faragó 2005a. 38–43.

¹¹ Mindezek miatt tehát túl optimistának tekinthető Dányi Dezső azon feltételezése, hogy „az 1785. évi népszámlálás és az azt követő 1786. és 1787. évi két korrekció, vagy mai fogalmainkat használva, népesség továbbvezetés ... nagyjából válságmentes három év népesség dinamikájáról nyújt képet...” (Dányi 1985. 80).

kritikai ellenőrzésére alkalmas, s emellett meg kell próbálnunk átgondolni azokat a körülményeket is, melyek közepette e források készültek. Ha pedig mind ezen túljutottunk, akkor rekonstruálnunk kell az egykoron különböző szinten, különböző részletességgel elkészített adatsorokat. Ez természetesen nem egyszerű mechanikus összegzéseket, hanem szükség esetén a különböző minőségű adatok ellenőrzését, esetenként kiegészítését és javítását jelenti, és egyúttal annak mérlegelését is, hogy melyik adatállomány milyen elemzésre látszik megfelelő pontosságúnak. Korábbi vizsgálatunk alapján¹² úgy véljük, hogy a forrásban található adatok nem egyenértékűek – vannak közöttük pontosak és pontatlanabbak. Sőt azok az adatok, amelyek országos, regionális, megyei, vagy esetleg járási szinten pontosnak látszanak, nem biztos, hogy elemzésre megfelelőek lennének egy kisebb lélekszámú, avagy speciális kultúrájú és társadalomszerkezetű, illetve sajátos települési viszonyokkal bíró falu vagy településcsoport esetében.

Fenti elveknek megfelelően az alábbiakban két kérdést kívánunk elemezni. Az első az 1784–1787. évi népszámlálás során különböző összegzési szinteken készített forrásanyagok készítésének és fennmaradásának leltározása, és amennyiben lehetséges, azok adatainak részleges vagy teljes rekonstrukciója. A másik vizsgálandó kérdést az adatok pontosságának „bemérése” képezi, vagyis annak megállapítása, hogy melyik mennyire pontos, és véleményünk szerint főként milyen kérdések vizsgálatára látszik alkalmasnak. Úgy érezzük, hogy az eddigi alapos és helyenként kifejezetten intuitív kutatások¹³ felmentenek attól, hogy az összeírás hivaltörténetével (milyen megfontolások játszottak szerepet az összeírás létrejöttében, milyen politikai és hivatali küzdelmek előzték meg, illetve kísérték az összeírás megkezdését, lefolytatását és okozták annak megszűnését, továbbá milyen instrukciókkal látták el a munkában résztvevőket) részletesebben foglalkoznunk kelljen. Ugyanakkor azt is egyértelműnek tartjuk, hogy a fentebb célkitűzésként felsorolt, elsősorban forráskritikai célú vizsgálatainkat nem célszerű összemossunk a már korrigált, világosan értelmezett adatsorok tartalmi elemzésével, melynek véleményünk szerint külön, itt csak érintőlegesen tárgyalt feladatot kell képeznie.

Mielőtt azonban a fent említett vizsgálatba belekezdénénk, rögtön néhány megszorítást is jeleznünk kell. Ezek első csoportja területi jellegű. Kutatásaink nem térnek ki részletesebben Erdély népszámlálási adataira. Ez az országrész egyrészt – egy igen rövid periódustól eltekintve – az újkorban külön közigazgatási egységet alkotott, s egyúttal 1784–1787. évi népszámlálási adatai Miskolczy Ambrus és Varga E. Árpád együttműködésével külön, jelenleg is folyó feltáró munka tárgyát képezik. A másik területi megszorítás Horvátországra vonatkozik. Ezt a régiót az országos összesítők szintjén túlmenően ha-

¹² Faragó 2002, 2003a, 2003b vö. Óri 2008.

¹³ Marczali 1888; Thirring 1931, 1938; Dányi – Dávid 1960; Dányi 1980, 1985; Tóth 1987; Óri 2002, 2003.

sonlóképpen nem tárgyaljuk részletesebben. Bár a magyar- és horvátországi adatokat az egykorú közigazgatás még együtt kezelte, sorsuk a 19. században már különbözőképpen alakult. Míg az 1784–1787. évi népszámlálás település-soros forrásanyaga a szűkebb értelemben vett Magyarországra nézve nagyjából 90 százalékban fennmaradt, addig ezt Horvátországra vonatkozóan jelenleg csak a települések kerekén 40 százalékáról ismerjük.¹⁴ Ráadásul a népszámlálási adatok ellenőrzésére alkalmas egyéb forrásanyag egy részét (főként a plébánia összeírásokat) kezdettől fogva horvát levéltárak őrizték, illetve a vonatkozó központi anyagok (az 1780-as években készült, a katolikus lakosság adatait településenként részletesen rögzítő Pfarropographie kötetek) egy részét valószínűleg vagy még a 19. század során, vagy a trianoni békét követően átadtuk Horvátországnak, illetve Jugoszláviának. Így minden szempontból nézve célszerűnek látszott e terület elemzésbe történő részletesebb bevonását mellőzni.

A másik megszorítás tartalmi jellegű. Főként az általunk a demográfia szempontjából lényegesebbnek gondolt település- és népességadatokra kívánjuk figyelmünket összpontosítani. Ezeket is elsősorban csak abból a szemszögből nézzük, hogy mennyire tűnnek pontosnak, illetve milyen mértékben valószínűsítenek hibás adatfelvételeket, avagy az összeírás által átfogott három éves időszak során bekövetkezett valós népesedési változásokat. Első olvasatban ugyan ezeket többen elemezték,¹⁵ de úgy véljük, hogy az eddig közzétett vizsgálatok eredményeihez sok mindent hozzá lehet, és hozzá tudunk tenni. Egyrészt az 1785. évi alapösszeírás legfontosabb megyei szintű népességadatait a teljes – Erdély nélkül értett – magyarországi területre vonatkozóan megtaláltuk, másrészt a rendelkezésünkre álló mind tartalmilag, mind településsorosan teljes részletezettségű megyei adategyüttesek száma is számottevő mértékben gyarapodott.¹⁶ Végezetül érdemes azt is megemlítenünk, hogy a 18. század végi hazai településállományra vonatkozóan jelenleg már olyan nagy mennyiségű összehasonlító jellegű információval rendelkezünk, mely a népszámlálási mun-

¹⁴ Elképzelhető, hogy a horvátországi levéltárakban még számos ide vonatkozó forrásadat lappang – nem tudunk arról, hogy ennek szisztematikus feltárására történt-e kísérlet. Hegedűs Antal és Katarina Čobanović (Hegediš – Čobanović 1991. 65–69) például közli a ma részben a Vajdasághoz tartozó egykori szlavóniai Szerém megye 1785. évi népszámlálási adatait, de a közlés rövidített módja miatt azt megfelelő módon ellenőrizni és korrigálni, illetve ebből következően felhasználni nem állt módunkban. (E forrást Dányi Dezső és Dávid Zoltán 1960. évi Horvátországra is kiterjedő közlése még nem ismeri.)

¹⁵ Thirring 1938; Dányi 1985; Faragó 2002, 2003a, 2003b; Őri 2008.

¹⁶ Dányi Dezső az 1980-as években még 27 magyar- és horvátországi megye teljes adatállományával tudott számolni (Dányi 1985), jelenleg viszont ilyen célra már egyedül Magyarországra vonatkozóan 33 megye adata áll rendelkezésünkre, megyei szinten pedig 1785 és 1787 között – esetenként megyék összevonásával – lényegében az egész szűkebben vett történeti országterületre vonatkozóan módunk van számításokat végezni.

kálatok sok kutató által vitatott teljes körűsége kérdésének végére is pontot tehet.¹⁷

2. A népszámlálás alapvető adattípusai és fennmaradásuk

Az alábbiakban röviden összefoglaljuk az 1784–1787. évi népszámlálás adatlapjainak rendszerét. A fő hangsúlyt azonban, mint korábban jeleztük, nem a rendszer ismertetésére, a népszámlálás lefolyásának körülményeire tesszük – ezt a szakirodalom már több ízben, kelő alapossgal elvégezte¹⁸ –, hanem elsősorban a népszámlálás során keletkezett különböző típusú források fennmaradását, mondanivalójának értékét és megbízhatóságát próbáljuk áttekinteni.

2.1 Egyéni adatokat tartalmazó família lapok

A házak, háztartások és lakások egyenkénti adatait rögzítő „egyénekenkénti ház- és família ívek” képezték a népszámlálási adatfelvétel alapját. Két változata volt: személyenkénti részletes demográfiai és foglalkozási-jogi státusra vonatkozó adatokat is rögzítő típus a keresztény lakosság számára (A minta), és csak az alapvető adatokat – név, nem, férfiak családi állapota – tartalmazó egy-

¹⁷ Két, egymástól némileg elkülönülő munkálatra gondolunk. Az összehasonlító anyagok egyik csoportját a még e sorok írója által az 1970-es évek végén kezdeményezett „Magyarország történeti helységnévtára (1773–1808)” sorozatban megjelent kötetek képezik, melyek a szűkebb értelemben vett, Erdély és Horvátország nélküli országterület 46 megyéjéből 21-ről, 5 kerülete közül pedig 4-ről készültek el. Bár arra nem számíthatunk, hogy e sorozat belátható időn belül a teljes országterületre vonatkozóan rendelkezésünkre áll – ehhez a jelenlegi kiadási ütem alapján még több évtized szükséges – a már megjelent anyag azonban gyakorlatilag a településállomány körülbelül felére vonatkozó legfontosabb korabeli összehasonlítható adatokat tartalmazza. Vagyis már önmagában is alkalmas arra, hogy a népszámlálás teljes körűségének többek által vitatott kérdésére megfelelő pontosságú választ adhasson. De annak érdekében, hogy a népszámlálás teljességével kapcsolatosan többek által gerjesztett bizonytalanságot tovább csökkentsük, célszerűnek láttuk, hogy a helységnévtári munkálatokból még hiányzó megyékre vonatkozóan azokat a forrásokat (Lipszky János településjegyzékét, a Pfarrtopographie római és görög katolikus népességadatait, illetve a görögkeletiek 1791 körüli összeírását), melyek az 1784–1787. évi népszámlálás adatainak bizonyos mértékű ellenőrzésére alkalmasak, külön elkezdjük feldolgozni. Elsőnek a Bánát és Arad megye anyagának összeállítását tervezzük, mivel e területen Torontál megye kivételével a népszámlálás település szintű adatai hiányoznak, így feltehetőleg a 18. század végi népesség és településállomány utólagos rekonstrukcióját is el kell végeznünk, hogy kiegészíthessük adatállományunkat. (Nem érezzük tarthatónak azt a megoldást, melyet az 1960. évi első forrásközlésben alkalmaztak a korábbi szerzők – ti., hogy Nagy Lajos 40 évvel későbbi adatait használták a hiányzó település szintű adatok pótlására (Dányi – Dávid 1960. 378–383).

¹⁸ Thirring 1931, 1938; Dányi – Dávid 1960, illetve legújabban Őri 2002, 2003.

szerűsített változat (Aa minta) a zsidók számára. Az ívek két példányban és több nyelven készültek. Az összeírás német nyelvű példányát a katonai összeíró biztos vette magához, míg a másik példányt – mely általában a „helyben divatozó” nyelven készült – az összeírásban közreműködő megyei hatóság tisztviselője tartotta meg.¹⁹ Az utasítások szerint az ívek összefűzéséből hozták létre azokat a „népesedési vagy községi könyveket”, amelyek a továbbiakban a népesség állandó nyilvántartásának alapját képezték volna. Ennek „civil” példányát eredetileg a községekben kívánták tárolni. A rövid határidejű összegzési feladatok miatt azonban az a gyanúnk, hogy ezeket a „helyi” példányokat a megyei biztos a további munkálatok elvégzése érdekében általában a megyeközpontba, illetve azokhoz a kollegáihoz vitte, akik a helytartótanács számára a kívánt összesítéseket elvégezték.²⁰

Egyértelmű, hogy mai szemmel nézve ezek a família ívek képezték a népszámlálás legértékesebb részét, mivel olyan adatokat is tartalmaztak (vagy azok belőlük kikövetkeztethetők voltak), amelyek alapvető fontosságúak a népességi és társadalmi szerkezet megismeréséhez: a lakosok neve, családi állapota és háztartáson belüli pozíciója, férfiak esetében az életkor és több – kevesebb rendszerességgel a foglalkozás. Mindez a 18. század végén – legalábbis a hazai viszonyok között – egyértelműen megelőzte korát, így szinte törvényszerű, hogy a kitöltött közel másfél millió família lapból csak néhány ezer maradt fenn.²¹ Mivel jelentőségüket igazában még a tisztviselők többsége sem volt képes felismerni, az ívek túlnyomó többségét a revíziók 1787-ben történt abba-

¹⁹ Dányi Dezső azon feltételezése (1980. 197–198), miszerint a família ívek négy példányban készültek és az összeírásban harmadik összeíró biztosként a helyi lelkész is részt vett volna, nem igazolható. 1785 tavaszáig összesen a keresztény familiák számának mindössze háromszorosát kitevő família ívet nyomtattak, aminek egy részét vélhetőleg az 1785. évi összeírás alkalmával nem is használták fel. Csak a zsidó családok számára készített ívek mennyisége lett nagyobb arányú, mivel túlbecsülték azok tényleges számát (Thirring 1931. 121). A lelkészek összeírásba történő direkt bevonására viszont nincs adatunk. Csak a revíziók során kértek a hatóságok segítséget az egyháztól azokon a helyeken, ahol arra a bíró vagy a jegyző nem látszott alkalmasnak.

²⁰ Érthető, hogy a munkát végző hivatalnokok csendben felülbírálták az előírásokat: egy-egy megye esetében a família lapok mennyisége több szekérrakományt is kitehetett. Ezek szétszórása, majd az évenkénti revízió miatti újra összeszedése rengeteg felesleges fuvarral járt volna, nem beszélve az adatok sérülésének vagy eltűnésének veszélyéről.

²¹ Egy időmetszetben Magyarországra vonatkozóan nagyjából 1,25 millió familiát kellett összeírni. Bár a revíziók során a változásokat többnyire az eredeti felvételi ívek átjavításával (a meghaltaknak, illetve elvándoroltaknak a lakosok jegyzékéből történő kihúzásával, a szaporulat betoldásával) igyekeztek megoldani, vélhetőleg így is számos új família lapot kellett az 1786. és 1787. évek revíziói során elkészíteni. Előfordult esetenként, hogy revízió helyett a nyilvántartás nehezen kezelhetősége miatt inkább ismét teljes egészében összeírták a népességet (Thirring 1936. 305–306, 1939. 125). Így legalább 1,5 millió két példányban kitöltött família lapra (vagyis 3 millió példányra) becsülhetjük a valaha összesen készített ívek számát.

hagyása után minden valószínűség szerint rögtön kidobták. Jelenleg csak Nyergesújfalu és Felnémet falvak, Dunapataj mezőváros, valamint néhány szabad királyi város (Győr, Székesfehérvár, Eperjes, Debrecen) – nem minden esetben teljes sorozatot alkotó – família íveinek létezéséről tudunk.²² Elképzelhető, hogy a szlovákiai levéltárakból még előkerülhetnek további töredékek, de túl sok ilyen jellegű, eddig ismeretlen forrásanyag felfedezésére nincs sok esélyünk. Maga az eredeti família lapállomány ugyanis akkora terjedelmet képezhetett, hogy fennmaradása esetén okvetlenül ma is szembetűnne minden levéltári raktárban, illetve leltárban. Vagyis a népszámlálás alapanyagát jelentő família ívek esetében a fennmaradási arány nem éri el a fél százalékot.²³

2.2 Településenkénti família soros összesítők

A família lapok részletes eredményeit a „Minden házakat és famíliákat egyben foglaló tábla” nevet viselő íven (B minta) összegezték – minden família adatát egy-egy sorra tömörítve.²⁴ Az összesítés során természetesen a táblázat fejrovatában nem szereplő, csak a megjegyzésekben rögzített demográfiai vagy társadalmi-foglalkozási információk elvesztek, viszont az összesítő rovatok a földesúr nevével, valamint a ház, illetőleg a házon belül a família sorszámaival gyarapodtak. Ebben az ívtípusban csak famíliákra vonatkozóan találunk némi többletinformációt (megkülönböztethetők közöttük a nők által vezetett és az egyszemélyes háztartások, valamint kikövetkeztethető belőlük a háztartásokat vezető férfiak pontos státus-, illetve foglalkozás szerinti megoszlása). Ez az összesítés már négy példányban készült. Egy-egy példányt csatolni kellett a katonaság, illetve a közigazgatás által kezelt família lapokhoz (a „népesedési könyvekhez”), egy került a vármegyéhez, egy pedig az illetékes katonai kerület parancsnokságához – ugyanis ez utóbbi két szervezet volt megbízva az adatok

²² Bácskai (1965–1969) és szerző kutatási tapasztalatai alapján. Közülük eddig csak az Esztergom megyei Nyergesújfalu – nem teljesen szakszerű – feldolgozását kísérelték meg (Ortutayné 1992). A Dányi Dezső vezette csoport próbálkozása Győr város több ezer família lapjának feldolgozására, melyet az 1970-es években a számítógép elterjedése előtti technológiai szinten kíséreltek meg, végül is abbamaradt. Csak néhány részeredményt ismerünk e munkálatból (Dányi 1964, 1965).

²³ A korrektség kedvéért hozzá kell tennünk, hogy Magyarországon az alapadatok megmaradási aránya a 19–20. századi népszámlálások esetében sem mondható jobbnak, sőt inkább rosszabbnak nevezhető.

²⁴ A számítási műveletek megkönnyítése érdekében rendszeresítettek még egy nyomtatvány típust (Bb), melyre a tervek szerint csak az összesítők oldalainak áthozatai kerültek volna rá. A források között azonban ezzel ritkán találkozunk, feltehetően azért, mert alkalmazása kevés gyakorlati haszonnal járt. Valójában inkább csak a készítők másolási feladatait növelte, így tapasztalataink szerint inkább csak az elfogyott B lapok pótlására, vagy megyei összegzések piszkozatainak készítésére használták azokat.

összegzésével és a főhatóságokhoz (a Helytartótanácsához, illetve a magyarországi és bánáti Főhadparancsnokságokhoz (Generalkommando)) történő felküldésével. A városoknál az eljárás hasonló, de egyszerűbb volt, mert a „népesezési könyv” összeállítása, a részadatok összegzése és revíziója lényegében egy kézben maradt. (Azt természetesen nem tudjuk, hogy minden esetben valóban elkészült-e mind a négy összesítő példány – vannak ez iránt kétségeink.)

Ezekből az összesítőkből a família lapokhoz hasonlóan szintén nem sok maradt fenn az utókor számára. Nyilván akik dolgoztak velük, a megyei összegzések elkészülte után már haszontalan segédanyagoknak tartották – és eszerint is kezelték – a településenkénti összesítőket. Ugyanez lehetett a helyzet a katonai kezelésbe került példányokkal is. A két illetékes Generalkommando (Magyarország, Bánát) levéltáraiban végzett kutatásaink során ugyanis ezen anyagoknak nem találtuk nyomát, sőt, egykori létezésük még a magyarországi főhadparancsnokság iratselejtezési jegyzékein sem került feltüntetésre. Mindössze a Jászkun kerületből, valamint Tolna, Csanád és Sáros megyékből ismerünk településcsoportokra vonatkozóan a megyei levéltárakban máig töredékesen megőrzött összesítőket, illetve szórványosan fennmaradt egy-egy településre vonatkozó összegzés Békés, Bihar, Heves, Máramaros, Nyitra, Pest megyékből, valamint Sopron városáról.²⁵ Vagyis annak ellenére, hogy esetenként nagyobb településcsoportokra vonatkozó összesítéscsomagokat is ismerünk, az igen egyenlőtlen területi megoszlás miatt a fennmaradt anyag reprezentatívnak még sem nevezhető. Sőt, az eredetileg készült források mennyiségéhez képest a megmaradt anyag aránya – tekintettel arra, hogy három összesítés-sorozattal kell számolnunk – alig haladja meg a família lapok túlélési arányát, mindössze 0,6–0,7 százalékra tehető. Vagyis a településenkénti összesítők nem annyira a tartalmi elemzésekre, mint inkább az összeírás egyes technikai részleteinek felderítésére alkalmasak. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

2.3 Település szinten részletezett megyei, illetve városrészenként részletezett városi főösszesítők

A településenkénti összesítőkből a megyék és városok, illetve a katonai kerületek tisztviselői községsoros (avagy városrészenkénti) főösszesítőket készítettek, melyeket a Helytartótanácsnak vagy az illetékes Generalkommandonak kellett felterjeszteniük. E táblázatok majdnem teljesen azonos táblafejvel készültek, mint a korábban említettek, de az ív elején a rovatokhoz hozzáillesztettek egy-egy oszlopot a megye, a járás, a település vagy városrész neve, a népes-

²⁵ Thirring Gusztáv ismeretei szerint az 1930-as évek végén ilyenek még találhatóak Eger, Zágráb, és Gyulafehérvár városára vonatkozóan is. A szóban forgó összesítő típus eddig nyomtatásban megjelent feldolgozásai (Magyarcsanád, Jászberény, Kecskemét és Sopron) ugyancsak Thirring Gusztáv nevéhez fűződnek (Thirring 1935a, 1935b, 1935c, 1939).

séget gondozó és felügyelő római katolikus plébánia megnevezése, valamint a települési jogállás négy rovata (szabad királyi város, mezőváros, falu, puszta) számára.

A kor gyakorlatának megfelelően ez az összegzés rendszerint egy vagy két pizkozati példányban készült, majd az átmásolt tisztázatot küldték tovább. A megyei összesítők pizkozati példányainak, melyek a területi hatóságok számára több célból is hasznosíthatónak látszottak, már több esélyük volt a túlélésre. Jelen ismereteink szerint a szűkebb értelemben vett Magyarországról az 1785. évre vonatkozóan 33, 1786-ra vonatkozóan 9, az 1787. évre vonatkozóan pedig 23 megye, illetve kerület megőrzött községsoros összesítőjéről van tudomásunk. Néhány kivételes esetben mind a három év megyei összesítője fennmaradt, de az esetek többségében csak valamelyik év adatai éltek túl az eltelt több mint két évszázadot, néha pedig, sajnos úgy néz ki, hogy egyik sem.

Lényegében a településsoros megyei összesítéseknek felel meg a szabad királyi városok esetében azok városrészenkénti összeírása. Utóbbiak szisztematikus gyűjtése azonban eddig nem következett be. Thirring Gusztáv Pest, Sopron, Eger, Szatmárnémeti több évre vonatkozó főösszesítőit közölte, további 9 város 14 összesítőjét pedig e sorok írója publikálta 1975-ben.²⁶

Ha a különböző helyeken talált és esetenként eltérő évekre vonatkozó településsoros összesítőket összerakjuk, akkor lényegében a szűkebb értelemben vett történeti Magyarország népessége és településállománya túlnyomórészt összeáll az 1785–1787 közötti időszakra vonatkozóan. Mindössze Krassó és Temes megyék, valamint a Hajdú kerület hat kis mezővárosa hiányzik, illetve Arad, Hont és Ugocsa megyék esetében eddig csak a korabeli településállomány 14–29 százalékáról kerültek elő teljes körű településsoros népszámlálási adatok.²⁷ Mindent összevéve ez azt jelenti, hogy ha a pusztákat figyelmen kívül hagyjuk – erre a kérdésre később még visszatérünk – akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a szűkebb értelemben vett Magyarország városainak és falvainak kerekén 92 százalékáról legalább egy 1784 és 1787 között készült összesített

²⁶ Thirring 1938; Dávid – Faragó – Fügedi 1975. A városi összesítők gyűjtése eddig azért nem haladt megfelelőképpen előre, mert a városrészenkénti bontás ténylegesen nem sokat tesz hozzá a város egészének adataihoz, melyek sorozata mind 1785-ből, mind 1787-ből rendelkezésre áll. (Kivétel Zágráb, melynek 1785. évi adatsora csak részlegesen ismert.) Igazában ekkoriban legfeljebb csak egy Pest-Buda, vagy Pozsony méretű város esetében adhat igazán fontos többletinformációkat. Vagyis az ötvennél több hazai és külföldi városi levéltárban történő szisztematikus felkutatásuk munkájához szükséges költség és munkaidő ráfordítás ténylegesen nem áll arányban a várható eredményekkel. Megjegyzendő, hogy Thirring Gusztáv (1938. 105) vizsgálatai szerint ilyenek készítése gyakorlati célokból nagyobb mezővárosokban is bekövetkezett, annak ellenére, hogy ezt az utasítások nem írták elő. (Vö. Thirring közlését Kecskemét és Makó mezővárosokról.)

²⁷ Arad megyéből Arad város és környéke, Hontból az – 1787-ben átmenetileg, 1802-ben azután véglegesen Gömörhöz csatolt – kishonti kerület, Ugocsából pedig csak a nagyszöllősi járás településeinek népszámlálási adatait sikerült eddig megtalálni.

népszámlálási adatsor rendelkezésünkre áll. Ha pedig csak a népességszám szintjén gondolkodunk, akkor jó esélyünk van arra, hogy ha nem is a népszámlálás kategóriáinak megfelelően, de legalább felekezeti bontásban a hiányzó települések adatait – beleértve a népszámlálás összeírási körébe nem tartozó egykori magyarországi határőrvidék falvait is – nagyjából rekonstruálni tudjuk. (Jelen ismereteink szerint nehezen megoldható problémát csak néhány tucatnyi – nagyjából Hont megyében található – protestáns közösség 18. század végi népességszámának felderítése jelenthet.)

Ha a megyei összesítőket viszont nem ilyen optimista módon, a minimál szintről közelítjük meg, hanem abból indulunk ki, hogy eredetileg mi készült, és abból jelenleg minek a fennmaradásáról tudunk, akkor már lényegesen rosszabb képet kapunk. Fentebb láttuk, hogy sem az 1784–1785. évi összeírásból, sem a következő két évben bekövetkezett rektifikációkból nem hogy évenként, de együttesen sincs teljes, a szűkebb értelemben vett Magyarország egész területét lefedő, települések szerint részletezett adatsorunk, és valójában a népszámlálás eredetileg készített részletes alapadatainak kevesebb, mint egy százalékát sikerült megtalálnunk. De még a településsoros összesítők esetében is csak a ténylegesen létrejött adatoknak valamivel kevesebb, mint harmada áll rendelkezésünkre. (Sőt ha a piszkosatok létezését is tekintetbe vesszük, akkor a fennmaradt összesítők aránya nem éri el az eredetileg készített forrásanyag 15 százalékát sem.) A legfeltűnőbb hiányokat az 1786. évi adatsorok mutatják.

Arra gyanakszunk, hogy az összesítők meglehetősen hiányos fennmaradásának oka a külön füzetekbe egybeszerkesztett adat-együttesek könnyű kezelhetőségében és már a korabeli tisztviselők által is felismert hasznos tartalmában rejlik. Ezeket a forrásokat ugyanis a korabeli központi igazgatás nagyon jól tudta gyakorlati célokra – vélhetően elsősorban az adóösszeírások és az újoncoztatás segédanyagaként – hasznosítani. (Ellenőrizni lehetett például belőlük a felküldött megyei jelentések és összeírások pontosságát, könnyebben lehetett tervezni a következő évi adót és újonckivetést, megbecsülni az agrártermelés vagy a közegészségügy problémáinak hatását stb.) A központi hivatalok tisztviselői, miután kivonatolták belőlük az országos összesítőkhöz szükséges adatokat, példányaikat nagy valószínűséggel részben a kerületi biztosoknak adták, részben a Helytartótanács számvevőségénél, valamint a magyarországi, bánáti és erdélyi Főhadparancsnokságoknál gyűjtötték össze. Miután azonban előbbiek hivatali iratai a tisztség átmeneti jellegénél fogva csak töredékesen őrződtek meg, az utóbbi szervek nagy tömegű forrásanyagában pedig a selejtezések a 19. század folyamán széles rendet vágtak, a szóban forgó összesítők többsége elenyészett – vagy ahogy udvariasabban fogalmazni szoktunk: lappang. Amely összesítőkről tudunk, azok véletlenszerűen részben a megyéknél, részben egyes helytartótanácsi részlegeknél, esetenként a magyarországi főhadparancsnokságnál megmaradt példányok, melyek hol elkésztettségük, hol hibáik, hol hiányos állapotuk miatt, hol egyszerűen azért, mert nem a szokásos helyükön voltak,

kerültek el a selejtezés.²⁸ Kis rosszindulattal akár azt is mondhatjuk, hogy lényegében a másodosztályú forrásanyagból kell felépítenünk a 18. század végi magyarországi népesség és társadalom számszerű adatokra támaszkodó körképét.

2.4 Megyénként és/vagy városoként részletezett országos, illetve kerületi összesítők

Nyilvánvalóan kormányzati célokra a magasabb szintű vezetés kezébe nem lehetett egy tízezernél is több adatsorból álló, sok-sok kilós irathalmazt adni, ezért a hivatalok erre a célra még egy fokkal aggregáltabb összesítőket készítettek. Sajnos, ezeket sem ismerjük teljes mértékben.

A szabad királyi városokról – melyek közé átmenetileg az összeírók Egert is besorolták – 1785-re vonatkozóan Zágráb kivételével a teljes részletességű, városoként egy-egy sort tartalmazó népszámlálási összesítők a rendelkezésünkre állnak, az 1787. évről pedig hiánytalan adat-együttessel rendelkezünk. (Minden valószínűség szerint az 1786. évi revízió adatai alapján is készítettek ilyet, de ennek eddig nem találtuk nyomát.)

Bonyolultabb a helyzet a megyesoros összesítők esetében. Itt jelenleg teljes egészében csak a Thirring Gusztáv által már 1938-ban közölt – és az összesítés befejezésének dátuma miatt általában 1786. évinek jelzett – 1785. évi erdélyi és

²⁸ Nem gondoljuk persze azt, hogy a más tartalmú, 200–250 évvel korábbi, főként szöveges forrásanyagok a népszámlálási anyagoknál nagyobb mértékben őrződtek volna meg. Mindössze arról van szó, hogy az ilyen, viszonylag precízen tervezett, egymásra épülő elemekből álló összeírási művelet során készült forrásanyagok egykori mennyisége, tartalma hiányaival együtt lényegesen pontosabban kiszámítható, mint ahogy ezt az egyéb típusú szöveges hivatali vagy magánjellegű források esetében meg lehet tenni. Nyilvánvalóan igen nehéz megbecsülni, hogy a népszámlálással azonos időben készült megyei és városi hivatali ügyintézés során készült iratok és azok mellékletei milyen tartalmúak voltak, mekkora mennyiséget tettek ki és milyen arányban őrződtek meg, avagy az egyének és csoportok konfliktusai, illetve a hagyatéki ügyek során mennyi írásos dokumentum keletkezett, és ezekből hol, mennyi maradt ránk. Nem is beszélve a teljeséggel felbecsülhetetlen mértékű, az egykori családi levéltárakban őrzött, jórészt magánvonatkozású forrásokról, melyek sorsa a hivatali iratanyagokénál sokszorosan hányatottabb volt. Ugyanakkor viszont a fentiek alapján talán érdemes azon eltöprengeni, hogy mennyire indokolt a rendelkezésre álló forrásanyag esetlegessége, töredezettsége, igen alacsony reprezentativitása fényében sok esetben az a magabiztosság, amellyel az utókor kutatói teóriákat alkotnak, koncepciókat állítanak fel, és történeteket fogalmaznak meg a múltbeli társadalmakról. Valahogy keveselljük a kételkedést, az alternatív változatok, lehetőségek kutatását és feltételezését. (És akkor még a források társadalmi szerkezet szerinti reprezentativitásáról – jobban mondva annak majdnem teljes hiányáról – nem is szóltunk.)

1787. évi magyar- és horvátországi összegzés áll a rendelkezésünkre.²⁹ Az összeírás első, 1785. évi példányából csak a legfontosabb adatokat (települések, házak, famíliák, keresztény és zsidó népesség száma) tartalmazó, a helytartónács által valószínűleg a kancellár, vagy a nádor részére készített, Magyarország és Horvátország összes megyéjét és városát tartalmazó kivonatra azonban sikerült rábukkannunk (III. függelék). Az iratanyag alapján – melyben a népszámlálási adatok gondozásával megbízott tisztviselők rendszeresen a katonai összegzésektől, illetve az előző évi eredményektől való eltérések okát firtatják – azonban biztos, hogy mind az 1785. évi összeírásról, mind az 1786. évi rektifikációról készültek teljes adatsoros, az 1787. évvel megegyező, részletesebb összesítések is. Könnyen lehet, hogy Thirring Gusztávnak igaza volt, amikor arra gyanakodott, hogy ezeket a bécsi főhatóságok iratai között kellene tovább keresni.³⁰

2.5 Egyéb, a népszámlálási munkálatok során készült jegyzékek (idegenek, zsidók, illetve népmozgalmi változások összeírása)

A népszámlálás során külön, a família lapos felvételtől elkülönítve kellett összeírni a zsidókat, az idegeneket, valamint az 1786. és 1787. évi revízió során bekövetkezett népmozgalmi változásokat. A népszámlálások során készített zsidóösszeírások esetében tudomásunk szerint eddig sem família ívek, sem kitöltött összesítők nem bukkantak fel. Utóbbiak, ha egyáltalán készültek, akkor minden valószínűség szerint szintén valamelyik Bécsben székelő főhatóság hivatali iratai közé kerültek, mivel a zsidók népszámlálás során történt felvétele famiglia lapos módszerének köszönhetően sokkal pontosabb és teljesebb volt, mint bármely addig készített zsidóösszeírás. A zsidók famiglia lapjai, melyek kicsi számuk és szórt megtelepedésük miatt az esetek többségében amúgy is csak néhány lapot jelentettek egy-egy népesedési könyv mellett, vélhetően szintén elpusztultak, külön településsoros összegzések tudomásunk szerint nem készültek róluk.

Az idegenek összeírásai tartalmazták azok nevét, életkorát, családi állapotát, foglalkozását, születési, illetőségi és tartózkodási helyét, szöveges formában

²⁹ A közelmúltban Miskolczi Ambrus kutatásainak eredményeképpen előkerült Erdély 1786. és 1787. évi megyesoros összesítése is.

³⁰ Thirring Gusztáv kérésére a bécsi Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet tagjai eredménytelenül kutattak a népszámlálás település-soros megyei összesítői után az ottani levéltárakban (Thirring 1938. 11). Az a gyanúnk azonban, hogy a különböző évekről készített országos összesítőket, melyek nagy valószínűséggel az Udvari Kamara, az Udvari Haditanács és az – azóta elpusztult – Államtanács iratai közé kerülhettek, feltehetően nem keresték. (Ez bizonyos mértékig érthető, mert utóbbiak mindössze néhány oldal terjedelműek, vagyis gyakorlatilag a központi igazgatás 1784 és az 1790-es évek közötti teljes őrzött iratállományát át kellett volna nézni ahhoz, hogy esély legyen újabb források előkerülésére.)

(nagy, kicsi, közepes stb.) termetét, így számos vizsgálati lehetőséget rejtenek magukban. A gazdag tartalomtól következően a jegyzékeket nem csak az összesítő készítéséhez használták fel. Nyilvánvalóan fontos információkat adtak a katonaság számára, és segítették a hatóságokat az alattvalók vándormozgalmainak ellenőrzésében (vagyis közbiztonsági jelentőségük is volt). Ezért a készítőknél az előírásoknak megfelelően a jelenlevő idegenek jegyzékét másolatban a Birodalom többi, az összeírtak származási/illetékességi helye szerint érdekelt főhatóságának is meg kellett küldeni. Sajnos, ez az összeírás típus szintén töredékesen maradt ránk (vagy legalábbis töredékes módon ismerjük). A megyei levéltárakban a József kori közigazgatás terjedelmes mennyiségű német nyelvű iratai között szóródnak el megmaradt jegyzékek, vagyis összegyűjtésük komoly, egyelőre elvégzetlen feladatot jelent. Csak a helytartótanács összeírási ügyosztályán (MOL C 87) találunk belőlük együttesen nagyobb mennyiséget. Ez főként a csehországi és ausztriai tartományokban összeírt magyarországi illetőségűekre vonatkozó, valamint néhány hazai város által készített, az ott élő ausztriai idegeneket név szerint összegző jegyzékeket tartalmaz, főként az 1788–1789 közötti évekre vonatkozóan. Mindez annak köszönhető, hogy a népszámlálási revíziók 1788. évi leállítása után ez a jelentés típus, mintegy a hivatali munka önmozgása eredményeképpen még egy-két évig tovább készült, de már nem kerülhetett felhasználásra.³¹

A népmozgalmi változások nyilvántartásáról készített jegyzékek ugyancsak igen töredékesen maradtak meg, pontosabban ez esetben is hiányos a megmaradtak felderítettsége. Jelenlegi ismereteink szerint főképp városokról található ilyenek (Hajdúdorog, Nyíregyháza, Miskolc, Óbuda és Tokaj mezővárosok, illetve Sopron szabad királyi város), de két esetben (Sopron és Sáros megyék) nagyobb területre vonatkozóan is található erről információkat.³² Mindez arra utal, hogy a II. József időszeke alatt készült – és sok esetben a későbbieknél kevésbé selejtezett – megyei és városi közigazgatási iratok között még több ilyen jegyzék létezése valószínűsíthető. Ez a forrástípus egyrészt az anyakönyvekkel egybevetve a születések és halálozások, másrészt a vándorlások elemzéséhez nyújthat igen kiváló lehetőségeket, de eddig ritkán került hasznosításra.³³

³¹ A jegyzékek leginkább a katonaköteles – vagy ahhoz korban közel álló – férfiak adatait adják meg. Nagyon kevés gyermekkorú, illetve 40 év feletti szerepel az adatsorokban, a nők pedig teljességgel hiányoznak belőlük. E korlátok figyelembevételével azonban a szóban forgó összeírások elsősorban a migrációs folyamatok vizsgálatára igen jól hasznosíthatók (Faragó 1998b).

³² Bácskai 1965–1969; Thirring 1939, illetve Óri Péter és e sorok írójának levéltári kutatásai alapján.

³³ Sopronra vonatkozólag I. Thirring Gusztáv népmozgalmi elemzéseit (Thirring 1939. 159–172), Miskolc vándormozgalmaira, háztartásszerkezetére és életciklusaira vonatkozóan pedig e sorok írója kísérelte meg e források felhasználását (Faragó 2000, 2005b, 2006). Óbuda népmozgalmának kutatása során Gajáry István ugyancsak hasznosította e forrástípust (Gajáry 1998).

2.6 Országos és regionális főösszesítők

A megyénként bontott országos összesítőkből részben ellenőrző céllal, részben a magasabb célú hivatali szükségleteknek megfelelően számos különböző további összegzés született. Készültek országos összesítők a közigazgatási gyakorlatnak megfelelően minden évben Magyarországról és Horvátországról összevontan, illetve Erdélyről külön (I. függelék). A népszámlálási műveletekben közreműködő katonatisztek készítettek külön toborzó kerületek szerint részletezett összesítőket (II. függelék). A hivatali működés során összevetették egymással a katonai és civil hatóságok által készített összegzéseket (IV. függelék), illetve az 1785 és 1786, illetve 1786 és 1787 közötti adatokat (V. függelék) egyrészt a számadatok ellenőrzése, másrészt a változások megfigyelése érdekében. A hivatali munkához nem volt mindig szükség a teljes információ-mennyiségre, így ezért, mint említettük, készítettek kivonatos országos összesítőket (III. függelék), illetve külön összegezték a katonai toborzó kerületek, valamint a kerületi biztosok számára a csak az igazgatásuk alá tartozó terület megyéinek adatait.³⁴

Néha ennél meglepőbb, tulajdonképpen nem hivatalosnak nevezhető összegzések is létrejöttek. Ludwig Schlözer például 1791-ben közölt egy, a Főhadparancsnokság által 1785 decemberében készített összesítőt (1. táblázat), mely az 1783. évi lélekösszeírások, valamint az 1784–1785. évi népszámlálási adatok alapján megpróbálta a Magyar Királyság népességét és legfontosabb társadalmi-foglalkozási csoportjait megbecsülni.³⁵ Tudomásunk szerint ez az egyetlen olyan korabeli kísérlet, mely az 1772-től 1783-ig tartó *Conscriptio animarum* elnevezést viselő népösszeírás-sorozat és az 1784–1785. évi népszámlálás tartalmilag és szerkezetileg sok tekintetben egymástól eltérő eredményeit megpróbálta együttesen értelmezni és hasznosítani.³⁶

³⁴ Az 1787. évből a település soros adatközlések mellett közlünk egy ilyet, mely a Bánát és a Tiszántúl megyéiről a De Vins ezred sorozási kerülete számára készült (Dányi – Faragó – Fügedi 1975. 4–5). Ismerünk hasonlót, mely a munkácsi (civil) kerület 1786–1787. évi népességi változásait (Bilanx) mutatja be, és tulajdonképpen ebbe a csoportba sorolhatók azok az 1788 környékén készített kerületi térképek is, melyek szélén feltüntették az ábrázolt megyék településeinek és népességének 1787. évi adatait (MOL Térképtár II. DVD Rom).

³⁵ A közölt adatok – melyeket minden kritika nélkül Robert Townson (1797. 183–184) is átvett – hiányosak, és egymásnak ellentmondóak, értelmezésüket az 1. táblázatban kíséreltük meg. Bár olvasatunkat nem érezzük teljesen megnyugtatónak és nem tekinthetjük az egyetlen megoldásnak, mégis közreadjuk, mert az adatok a maguk nemében – elsősorban az özvegyek, valamint a nők két nagy korcsoport szerinti bontása, valamint a vidéki és városi iparos adatok miatt – ismereteink szerint egyedülállóak.

³⁶ Ludwig Schlözer adatai alapján ezek szerint valószínűsíthető, hogy az 1783. évi lélekösszeírások megyei eredményeiből is készült országos összesítő, de ennek holléte jelenleg szintén ismeretlen.

*1. A Főhadparancsnokság becslése Magyarország jogi népességéről
1785 decemberében^a*

*Estimation of the Austrian Army Headquarter on the de jure population of the
Hungarian Kingdom in december 1785*

	Männliche	Weibliche	Zusammen	<i>Megjegyzés: az 1785. évi népszámlálási főösszesítő adata</i>
Personen unter 12 Jahren ^b	1 831 308	1 894 309	3 725 617	<i>nem szerepel</i>
Personen über 12 Jahre verheiratete und unverheiratete ^c abzüglich der Wittwer/Wittwen	1 581 805	1 620 234	3 212 039	<i>nem szerepel</i>
Geistlichen Standes ^d	140 340	167 132	307 472	<i>nem szerepel</i>
Adeliche Personen beiderlei Geschlechter ^e	14 240	4 683	19 103	<i>13 802 férfi</i>
Beamte und Honoratiores			334 790	<i>162 947 férfi</i>
Abwesende, auf unbestimmte Zeit	17 213		17 213	<i>4 387 férfi</i>
Abwesende, auf bestimmte Zeit in Staatsgeschäften, männl.	63 120	33 413	96 533	<i>117 919 férfi</i>
Juden in 4375 Familien ^f			75 377	<i>15 221 familia, 75 089 fő</i>
Ganze Volksmenge			7 417 515	
<i>Összes népesség özvegyek nélkül^g</i>			<i>7 560 043</i>	<i>7 008 574</i>
<i>Összes népesség özvegyek és távollévők nélkül^g</i>			<i>7 388 133</i>	
Feuerherden			1 403 120	<i>1 314 362 familia</i>
Bürger und Handwerks Leute in Städten	304 106		304 106	<i>83 871</i>
Bürger und Handwerks Leute auf dem Lande	137 305		137 305	
Bauren und Halb Bauren u. auf dem Lande lebend	892 134		892 134	<i>509 823</i>

^a Schlözer jegyzete az adat származásáról: „Die mittelst Berichts des ungrischen General Commando d.d. 23. Dec. 1785. Eur. Majt. Königl. Ungrischen Hofkanzlei zugekommenen Conscriptions Liste überreicht Allerhöchstendenselben gedachte Hofstelle hiemit in der Anlage. Wien 18. Jan. 1786. Nach dieser, in den Jahren 1783, 84, und 85, auf Allerhöchsten Befehl vorgenommenen Coscription, befanden sich, in den Königreichen Ungern, Kroatien, und Slavonien, abzüglich des regulären Militärs.”

^b Az összegzés eredménye 3 725 617 főre javítva. (Az eredeti érték 3 625 617.)

^c Az összegzés eredménye 320 039. Valamelyik adat hibás.

^d Az összegzés eredménye 18 923 fő. Valamelyik adat a három közül hibás.

^e Az adat 34 790 főről javítva.

^f A népességszám 25 377-ről javítva. (A familia szám rossz.)

^g Az összeg csak a Határőrvidék nem katonai népességével együtt fogadható el valóságosnak.

Forrás: Schlözer 1791. 67–69 alapján. (A betoldott adatok kurzívval jelölve.)

3. A demográfia legfontosabb adattípusok megbízhatósága

Az alábbiakban röviden megpróbáljuk a demográfiai szempontból fontos adatok minőségét megvizsgálni a rendelkezésünkre álló különböző szintű összesítők, illetve az azok tartalmának ellenőrzésére alkalmas korabeli források összehasonlítása révén. Kezdjük először a katonai és helytartótanácsi összesítések közötti adatok különbözőségével. Az összehasonlíthatóság érdekében az előkerült 1785. évi kivonatos helytartótanácsi összesítő adatait átrendeztük a toborzójárások szerinti katonai összegzésnek megfelelően, majd összevetettük azt a katonatisztek által készített kimutatással (2. táblázat). Ennek alapján a következők állapíthatók meg. A települések tekintetében több fontos különbséget észlelünk. A katonai összesítés összesen 348 tételes település-többséget mutat, mely minden valószínűség szerint túlnyomórészt a puszták számából adódik. Vélhetően a katonák a pusztákat mindig a terepviszonyoknak megfelelően – vagyis általában külön – kezelték, ugyanakkor viszont a kisebb falvak egy részét pusztaként minősítették. Ezzel szemben a „civil” összeírók a települések jogi helyzetéből indultak ki, és az egyes településekhez tartozó, nem önálló pusztákat – különösen, mint az esetek többségében, amikor lakosuk sem volt – igen gyakran az anyatelepüléshez számították, ugyanakkor a néhány házas falvakat kicsinységük ellenére is jogi helyzetüknek megfelelően minősítették.

A másik eltérés a városoknál tapasztalható. Valószínűleg a települések mérete és kinézete befolyásolhatta a katonai összeíró biztosok véleményét, így Horvátországban (ahol emeletes kőházak gyakrabban előfordultak) és az Északkeleti-felvidéken (szepesi városok) több települést – beleértve közéjük a püspöki székhelyeket is – szabad városnak, illetve mezővárosnak minősítettek, és a nagyméretű alföldi falvak egy részét is mezővárosként írták össze.

2. Az 1785. évi népszámlálás katonai illetve helytartótanácsi összesítéseinek végeredményei közötti különbségek^a
Differences in the results of the military and civil summaries of the 1785 census

Régió	Szabad királyi város	Mezőváros	Falu	Pusztá	Összes település	Házak száma	família		népesség			Fő/família
							Keresztény	Zsidó	Összes	Keresztény	Zsidó	
Nyugat-Felvidék	0	18	-3	33	48	21	983	-2	2269	-10	2259	2,30
Közép-Felvidék	2	9	-20	29	20	202	-104	-6	292	1	293	-2,66
ÉK-Felvidék	31	-28	-4	2	1	-29	721	4	104	0	104	0,14
Ruszin terület	0	6	-6	15	15	-898	439	12	-76	-45	-121	-0,27
Észak-Alföld	1	-8	7	22	22	209	3682	0	1100	4	1104	0,30
Horvátország – Zala	10	3	-19	-2	-8	1310	-550	2	1756	6	1762	-3,22
Dél-Dunántúl – Dél-Alföld	0	17	-11	170	176	-105	77	1	176	0	176	2,26
Tiszaántúl – Bánát	3	4	-8	1	0	250	-25	2	2094	5	2099	-91,26
Észak-Dunántúl	0	4	-82	152	74	41	962	0	-258	0	-258	-0,27
Magyar Királyság	47	25	-146	422	348	1001	6185	13	7457	-39	7418	1,20

^a A pozitív adatok a katonai összegzésben látható többletet, a negatívak a helytartótanácsi összeállítás többletét és a katonai adatok hiányát mutatják.

Forrás: szerző számításai MOL A 39 1786/no. 4772, illetve I. függelék alapján.

A harmadik jelentősebb különbségcsoportot a famíliák és a népesség számában találjuk a két külön számítás között. Érdekes megfigyelni, hogy az egymás mellé rakott két összesítésben a famíliák és népességszámok az egyes toborzókerületekben szinte soha sem ugyanabban az irányban térnek el egymástól. Ez egyértelműen arra utal, hogy elsősorban nem kimaradásokkal, hanem a megyei összesítők készítése során elkövetett másolási és összegzési hibákkal kell számolnunk – az, hogy például a katonai összesítőben Horvátország népessége 548 fővel kisebb, de 1762-vel több a famíliák száma, másképp aligha értelmezhető. Persze a famíliák és a népesség közötti katonai és civil eltérések még egy további olvasatot is megengednek: lehetséges, hogy a megyei tisztviselők az egyedülálló egy részét nem tudták kezelni, és vagy kihagyták, vagy hozzácsapták egy másik háztartáshoz. Erre utalhat az, hogy a két összegzés famíliá- és népességszáma között alig 20 százalékos az eltérés (vagyis majdnem minden hiányzó személy eggyel kevesebb háztartást eredményez a helytartótanácsi összesítő adataiban). Egyébként általánosságban is feltételezhető, hogy a katonák és a civilek nem minden esetben értelmezték azonosan a famíliá fogalmát. A házak és a lakosok elhelyezkedése, különösen a szórt településekkel, sok külterületi lakott hellyel rendelkező régiókban – például a Felvidék pásztorkodó övezeteiben, vagy az Alföld állattartó szállásain – elegendő alapot adhatott eltérő értelmezéseknek. (Könnyen lehet, hogy a végeredményekben mind a két hatás együttesen jelen volt.)

Végül még egy megjegyzés kívánkozik táblázatunkhoz. Az ezredenkénti eredmények alapján azt kell feltételeznünk, hogy a katonai összeíró biztosok működése sem volt teljesen egyenletes. A Keleti-Kárpátok főképp ruszin lakta megyéit magában foglaló toborzókerületben ugyanis több adat is kisebb (házak, keresztény és zsidó népesség), mint az ugyanerre a vidékre vonatkozó helytartótanácsi összegzésé. Mindez arra utal, hogy ebben a régióban a katonatisztek közreműködése a népszámlálásban talán kevésbé volt eredményes, mint a helyi viszonyokkal ismerősebb „civileké”. Összességében azonban osztjuk Thirring Gusztáv hallgatóságos véleményét, miszerint az első népszámlálás végösszege pontosabb a katonai összesítésben,³⁷ így országos értékként – kisebb korrekciókkal – mi is ezt adtuk meg (I. függelék).

A következőkben külön megnézzük az egyes demográfiai szempontból fontos adattípusokat. Kezdjük először a településekkel, melyeknek szemrevétele-

³⁷ Thirring utólag sem bírálja a megyék munkavégzését, de 1785-re vonatkozóan összesítő adatát a katonai számításokra építi, holott a Helytartótanács összegzése is a rendelkezésére állt. A katonai összeírások nagyobb pontosságát a magunk részéről egyébként azzal magyarázzuk, hogy az összeírásokban résztvevő katonatiszteknek tanulmányaik során valószínűleg meg kellett ismerkedniük a számítások, a tervezések, a terepen való tájékozódás, és a térképezés alapvető tudnivalóival és készségeivel, míg a megyei tisztviselők tennivalóikat csak a gyakorlat során tanulták meg úgy, ahogy, rendszeres képzésben általában nem részesültek.

zése véleményünk szerint sok tekintetben eldöntheti a népszámlálás többek által megkérdőjelezett teljességét, népességszám adatainak hitelességét is.³⁸

3.1 A települések (városok, falvak, puszták) – a népszámlálás teljessége

Induljunk ki a népszámlálás során készített összesítők pontosságának kérdéséből. A 3. táblázatból megállapítható, hogy a városok esetében az országos és megyei összesítők között általában nem voltak komolyabb különbségek, s a megyék között is inkább a besorolások tekintetében tért el a két forrás egymástól – magyarán az országos összesítő készítői több ízben felülbírálták (utólag kijavították, vagy kijavították) egyes megyék adatait. Számaikból például úgy tűnik, hogy Szatmár megye összeírási hiányait is – melyre később még visszatérünk – pótolatták. Jelen pillanatban viszont nem tudjuk magyarázni Somogy és Ung megyék 10, illetve 11 falunyi eltérését a megyei összesítők javára. Ezt azonban 1785-ben Magyarország és Horvátország 12 623 településéhez – közte 11 423 városhoz és faluhoz – kell viszonyítanunk, ami 0,2 százalékos eltérést jelent.³⁹ A lényeg azonban az, hogy az országos összesítők korrigált értékei összességükben minőségileg némileg jobbak, mint a megyei összesítőké egyenként, viszont tudomásul kell vennünk, hogy miután település-soros adatokat csak utóbbiakban találunk, némileg kisebb megbízhatóságukkal együtt is elsősorban csak ezeket vizsgálhatjuk és elemezhetjük.

³⁸ Többen megkérdőjelezték a népszámlálás adatainak teljességét. A legnagyobb hatást valószínűleg Wellmann Imre kifogásai kelthették, aki több ízben részletesen foglalkozott a Józsefi népszámlálás teljességének kérdésével (Wellmann 1979, 1989). De más negatív véleményekkel is találkozhatunk – Kováts Zoltán szerint például „a népszámlálás minimálisan 10 százalékos hiányossággal készült” (Kováts 1983. 29). Jároli József és Gál Éva néhány település vizsgálatára támaszkodó helyi tapasztalatai alapján ugyanígy hiányosnak gondolja a népszámlálást (Jároli 1983, vö. Gál 1992. 13).

³⁹ Lehet persze, hogy ha a szűkebb értelemben vett Magyarország még hiányzó 1785. évi összesítői a rendelkezésünkre állnának, akkor az eltérések mértéke valamit nőne, de aligha haladná meg az 1 százalékos arányt.

3. Az 1785. évi országos összesítő és az ugyanezen évre vonatkozó elérhető megyei összesítők településszámai közötti különbségek
Differences in the number of settlements between the country-wide summary of 1785 and the county summaries available for the same year

A települések	Város	Megye és kerület
Száma és besorolása megegyezik	50	20
Száma megegyezik, besorolásuk részben eltérő	---	8
Száma eggyel több vagy kevesebb	---	2
A megyei összesítőben 3–8 településsel kevesebb található	---	3 ^a
A megyei összesítőben 10–11 településsel több található	---	2 ^b
Az eltérés eldönthetetlen	1 ^c	
Összesen	51 ^d	35

^a Torontál megyében egy faluval és két pusztával, Szatmárban hét faluval, Komáromban négy mezővárossal kevesebbet ad meg a megyei összesítő. (Komárom esetében a különbséget besorolási problémák is színesítik – az országos összesítőben a falvak egy részét mezővárosnak, illetve a puszták egy részét falunak minősítették.)

^b Somogy megyében 10, Ung megyében 11 faluval több található a megyei összesítőkben, mint amennyit az országos kimutatott.

^c Buccari 8 tartozék települése a városok összesítőjében nem szerepel.

^d Zágráb nélkül.

Forrás: szerző számításai a MOL A 45 Acta Praesidialia 1785/ no. 29, Thirring 1938. 94–101, és a megyei összesítők alapján.

Ha összevetjük egymással az 1785. évi népszámlálás és az 1787. évi revízió településekre vonatkozó adatait, akkor valójában két irányban látunk közöttük lényegesebb különbségeket (4. táblázat). Először is kisebb–nagyobb eltéréseket találunk az egyes települések besorolásában a megyék közel 70 százaléka esetében. Különösen a puszták száma nő meg, 1787-ben közel 500-zal többet jegyeznek fel belőlük, mint 1785-ben. Minden valószínűség szerint a korábban az anyatelepüléssel együtt összeírt, lakosokkal rendelkező pusztákat most a megyék körülbelül felében külön vették számba. A falvak esetében komolyabb eltéréseket csak a horvátországi Körös és a felvidéki Zólyom megye esetében látunk, ahol 6, illetve 12 településsel kevesebbet írtak össze 1787-ben. A puszták száma közötti lényeges eltéréssel szemben a falvak és mezővárosok számában mutatkozó különbség összességében azonban ismét minimális, a teljes településállományon belül mindössze 0,1–0,2 százalék között mozog. (Megjegyzendő, hogy ha a pusztáktól eltekintünk, akkor azt látjuk, hogy a két év összesítője között számszerű eltéréseket mutató területi egységek nagyjából Horvátországban találhatók, ami valószínűleg a régió jelentős részét kitevő

hegyvidéki területek kívülálló számára nem mindig egyértelműen értelmezhető, szórt települési viszonyaival magyarázható.)

4. *A magyar- és horvátországi települések számának eltérései (különbségei) az 1785. és 1787. évi országos összesítők között*
Differences in the number of Hungarian and Croat settlements between the country-wide summaries of 1785 and 1787

A települések	Város	Megye és kerület
Száma és besorolása megegyezik	47	9
Száma megegyezik, besorolásuk részben eltérő	1 ^a	12
Száma eggyel több vagy kevesebb	1 ^b	3
A puszták száma eltér	3	26 ^c
Az 1785. évi adat 2–3 településsel kevesebb	---	4 ^d
Az 1787. évi adat 2–11 településsel kevesebb	---	3 ^e
Összesen	52	57

^a Buccari 8 tartozék települését nem ugyanúgy sorolták be 1785-ben és 1787-ben.

^b Fiume egyetlen falvát 1785-ben vagy Szeverin megyénél, vagy a várossal együtt írták össze.

^c 4 esetben az 1787. évi, 22 esetben az 1785. évi adat kevesebb pusztát tartalmaz.

^d Aradban 2, Temesben, Verőcében és Zágráb megyében 3–3 településsel kevesebbet írtak össze 1785-ben, mint 1787-ben. (Arad és Temes esetében ezt részben a József kori telepítések okozhatták.)

^e Pozsegában 2, Kőrösben 6, Zólyomban 11 településsel kevesebbet írtak össze 1787-ben, mint 1785-ben.

Forrás: szerző számításai a MOL A 45 Acta Praesidialia 1785/ no. 29 és Thirring 1938. 117–119 alapján.

Ezek a vizsgálatok azonban csak összesítőkön alapulnak. Pontosabban akkor láthatjuk az adatok teljességét vagy hiányos voltát, ha a megyék teljes településállományát falvankénti részletességgel vizsgáljuk. Ennek megtételére azokban elsősorban ott van módunk, ahol már elkészült a 18. század végi helységnévtár, mely az összes fontosabb országos, vagy legalább egy teljes megyére kiterjedő, a településállomány felmérésére alkalmas forrást feldolgozta. Az Alföld és a Délvidék esetében ezt öt megyére tudtuk megtenni (5. táblázat). Az adatok azt mutatják, hogy a városok esetében 100, a falvak esetében a legrosszabb esetben is közel 98 százalékos a népszámlálás pontossága a településállomány tekintetében. Közelebről megnézve azonban a hiányzó falvakat azt látjuk, hogy a vizsgált megyékben biztosra csak egyetlen bihari település kimaradását vehetjük. A többi esetben elsősorban adathiba miatt különbözik a két

forrás faluszáma. A helységnévtárakban többször tévesen minősítenek falukat pusztának, néhányszor előfordul téves, illetve kettőzött adatfelvétel, vagy tucatnyi esetben a térképi fekvés – és a feldolgozott többi forrás adatai – azt sejtetik, hogy a népszámlálók két falut együttesen írtak össze. (Megjegyzendő, hogy az összes településállománybeli bizonytalanság háromnegyede Bihar megyéhez kapcsolható – alighanem ismét a változatos és nehéz terepviszonyok és/vagy az összeírók pontatlan munkája állhatnak ennek hátterében.)

5. A 18. század végi helységnévtár és az 1784–1787. évi népszámlálások települési adatainak összehasonlítása I. Alföld

The comparison of the settlement-level data in the register of settlements relating to the end of the 18th century and in the censuses 1784–1787 I. Great Plain

A település típusa	Népszámlálási adata van	Népszámlálási adata hiányzik	Összesen	Népszámlálásban összeírtak aránya (%)	Megjegyzés a hiányzókról
Szabad királyi város	9	4	13	100,0	Szeged városrészei
Mezőváros	76	7	83	100,0	6 hajdúváros, Székelyváros (Bihar m.)
Falu	865	21 ^a	886	97,6	A hiányzó falvakból 16 Bihar megyei
Puszta	57	890	947	6,0	
Jogi státussal nem rendelkező lakott helyek					
Egyéb	1	138	139	0,7	
Ipari	---	48	48	0	
Mezőgazdasági	---	39	39	0	
Vendéglátóhely	---	134	134	0	
Vicus ^b	---	6	6	0	
Egyéb külterület összesen	1	365	366	0,3	
Mindösszesen	1008	1287	2295	43,9	

^a 1 kimaradt (Venter, Bihar megye), 2 valójában puszta, 5 valószínűleg téves adat (4 nem szerepel Lipszky térképén, 1 falu kétszeres felvétel), 1 falu 1800 körül, a népszámlálás után települt, 12 pedig minden valószínűség szerint a szomszédos településsel együttesen került összeírásra.

^b Kisebb, faluszerű, de közigazgatási önállósággal nem rendelkező település.

Források: szerző számításai Bács, Bihar, Csongrád, Heves és Pest megyék helységnévtárai valamint Lipszky helységnévtára alapján (CD Rom kiadás).

Az Alföldéhez hasonló képet látunk a Dunántúl megyéiben is (6. táblázat). Itt a falvak esetében a népszámlálás pontossága szintén 97 százalék feletti,

minden valószínűség szerint csak három Zala megyei falu hiányzik a népszámlálásból. 25 esetben ismét két település összevont felvétele valószínűsíthető, a többi hiány pedig csak látszólagos: a hiányzó falvak valójában puszták, illetve téves adatok. (A településállománybeli bizonytalanságok közel 80 százaléka ez esetben Zala megyéhez kapcsolható. Talán az aprófalvak, szegek, szőlőhegyi települések nehezíthették meg helyüktől az összeírók munkáját.)

6. A 18. század végi helységnévtár és az 1784–1787. évi népszámlálások települési adatainak összehasonlítása II. Dunántúl

The comparison of the settlement-level data in the register of settlements relating to the end of the 18th century and in the censuses 1784–1787, II. Transdanubia

A település típusa	Népszámlálási adata van	Népszámlálási adata hiányzik	Összesen	Népszámlálásban összeírtak aránya (%)	Megjegyzés a hiányzókról
Szabad királyi város	5	3	8	100,0	Győr városrészei
Mezőváros	93	2	95	97,9	Külsőlenti és Külsőlendva települések az anyatelepüléssel együtt íródtak össze (Zala m.)
Falu	1434	38 ^a	1472	97,4	A hiányzó falvakból 30 Zala megyei
Pusztá	193 ^b	735	928	20,8	
Jogi státussal nem rendelkező lakott helyek					
Egyéb	---	174	174	0	
Ipari	1	190	191	0,5	
Mezőgazdasági	8 ^c	107	115	7,0	
Ismeretlen	---	227	227	0	
Vendéglátóhely	---	108	108	0	
Vicus	3	4	7	42,9	
Egyéb külterület összesen	18	810	828	3,6	
Mindösszesen	1737	1588	3325	53,2	

^a 3 Zala megyei falu Lipszky adatai alapján kimaradt, a népszámlálásból hiányzó falvak közül 3 valószínűleg pusztá (közülük 2 csak Lipszky térképén szerepel, de repertóriumából hiányzik), 7 valószínűleg téves adat (nem szerepel Lipszky térképén, illetve 1 esetben kétszeres felvétel), 25 pedig minden valószínűség szerint a szomszédos településsel együttesen került összeírásra.

^b Négy esetben csak házakat írtak össze, népességet nem.

^c Ebből hét hegykerület Zalában.

Források: szerző számításai Fejér, Győr, Moson, Somogy, Sopron, Veszprém és Zala megyék helységnévtárai valamint Lipszky helységnévtára alapján (CD Rom kiadás).

A két vizsgált megyecsoportot együtt nézve egyértelműen megállapítható, hogy összesített adataik szerint az 1785. évi népszámlálásba gyakorlatilag minden önálló jogi státussal rendelkező lakott település saját néven bekerült, ezzel szemben az ilyennel nem bíró kisebb épületcsoportok és magányos lakott házak – vagy ahogy ma nevezni szokták: külterületi lakott helyek – csak kivételesen és véletlenszerűen képezték külön felvétel tárgyát. Lakosságukat majdnem bizonyosan anyatelepülésükkel együtt írták össze.

Hogy biztosra menjünk, és a települések egy részének kimaradásával kapcsolatos aggályokat végleg megválaszolhassuk, a helységnévtárral még nem rendelkező megyék esetében egybevetettük a népszámlálás adatait Lipszky József helységnévtárával és térképével (7. táblázat). E kontrollvizsgálat alapján mindössze öt Szatmár megyei falut találtunk, melyek valószínűleg kimaradtak a népszámlálásból. (Bár, mint korábban említettük, az adateltérésekből valószínűsíthető, hogy a Helytartótanács ellenőrzésénél ezt is észrevették.) A vizsgálatba bevont hat alföldi és délvidéki megye esetében ellenben 11, az öt dunántúli megye esetében pedig 13 ízben észleltünk részleges vagy teljes hiányt Lipszky repertóriumában.⁴⁰ Összesen további 10 esetben talákoztunk szomszédos települések együttes összeírásával, két esetben pedig a falu feletti hatáskör két megye (Szabolcs és Szatmár) között megoszlott.⁴¹ Vagyis e vizsgálat eredménye még az előbbinél is jobb: a népszámlálás megbízhatósága a falvakra és mezővárosokra vonatkozóan az Alföldön 99, a Dunántúlon pedig 100 százalékos.

Végezetül külön megnéztük az eddig figyelmen kívül hagyott pusztákat is azoknál a megyéknél, ahol erre a helységnévtárak lehetőséget nyújtottak (8. táblázat). Ebből ismét több érdekes megfigyelés adódott. Először is látható, hogy az 1787. évi revízió valóban részletesebb képet próbál és tud adni létezésükről, mint amennyire erre az első, 1785. évi összesítő törekedett. Ebből azonban nem szabad azt az elhamarkodott következtetést levonni, hogy lakosok tömegeinek sikerült 1785-ben elkerülni az összeírást. Valószínűbb az, hogy a felvétel során a pusztákon élőket nem választották külön az anyatelepülés lakosságától. (Ne felejtjük el, hogy a puszták jogilag ritkán voltak önállóak, rendszerint egy-egy faluhoz vagy mezővároshoz tartoztak, melyek a 19. század

⁴⁰ Nem biztos persze, hogy Lipszky repertóriuma valóban ennyi hibát tartalmaz. A népszámlálás alapján ténylegesen mindössze négy esetben feltételezhetjük egy-egy falu kimaradását Lipszky adat-összeállításából. Túl sok esetben talákoztunk ugyanis azzal, hogy a térképi adatok egybevágtak a népszámlálásával, a repertóriumban azonban egy ugyanolyan kezdőbetűjű másik megye szerepelt helyszínként. Nem mentünk utána (nem vettük kézbe az eredeti repertóriumot, mert nem egy más jellegű forráskiadvány kritikája volt a feladatunk), de nem tartjuk kizártnak, hogy e hibák nagyobb részt a DVD Rom munkálatai során kerültek be a repertóriumról készített gépi adatbázisba.

⁴¹ Táblázatunkban a kétszeres számbavételt elkerülendő ezt a tényt csak Szabolcs megyénél jeleztük.

elejég részben adózási, részben közbiztonsági okokból sok esetben rendeletben is tiltották lakosaik állandó kint élését.)

7. Lipszky János helységnévtárában és az 1785–1787. évi népszámlálásban szereplő falvak és mezővárosok azonosítása

The identification of the settlements appearing in the register of J. Lipszky and in the censuses of 1784–1787

Megye neve	A település						Valószínű település-állomány	A népszámlálás megbízhatósága (%)
	mindkét forrásban szerepel	a népszámlálás együtt ír össze két települést	Lipszky névtárából hiányzik	Lipszky adata téves	a népszámlálásból hiányzik	egyéb		
Békés	19	1	---	---	---	---	20	100,0
Csanád	11	---	---	---	---	---	11	100,0
Jászkunság	25	---	---	---	---	---	25	100,0
Szabolcs	140	3	1	---	---	2 ^b	146	100,0
Szatmár	257	---	3 ^a	1 ^f	5	---	265	98,1
Torontál	109	3	7 ^a	---	---	1 ^c	119	100,0
Alföld és Délvidék	561	7	11	1	5	3	586	99,1
Baranya	345	---	9 ^d	1 ^f	---	---	354	100,0
Esztergom	50	---	---	---	---	---	50	100,0
Komárom	91	---	---	1 ^f	---	---	91	100,0
Tolna	107	---	1 ^a	---	---	---	108	100,0
Vas	655	3	3 ^e	7 ^g	---	---	661	100,0
Dunántúl	1248	3	13	9	---	---	1264	100,0

^a A települések csak a térképen szerepelnek.

^b Két település Szabolcshoz és Szatmárhoz is tartozik.

^c A település a népszámlálás után települt.

^d Két település kimaradt, hét csak a térképen szerepel.

^e Egy település kimaradt Lipszky névtárából, kettő pedig csak a térképén szerepel.

^f Pusztá.

^g Három pusztá, négy a térképről hiányzik.

Forrás: szerző számításai a népszámlálás községsoros összesítői és Lipszky helységnévtára alapján (CD Rom kiadás).

A kérdés persze most számunkra elsősorban abból a szempontból érdekes, hogy egyrészt a külterületi lakosság kicsúszott-e az összeírásból, másrészt, ha egy részüket nem írták össze, akkor annak milyen hatása lehetett az össznépesség számára. Az előbbi kérdésre nyilvánvalóan csak feltételezésekkel élhetünk, mivel nincsenek tömegével olyan familia lapjaink, amelyek bizonyítják, hogy a külterületi népességet az anyatelepülésével mindig együttesen írják össze (sőt, mint korábban említettük, szinte egyáltalán nincsenek familia lapjaink). A másik kérdést azonban elég egyértelműen meg tudjuk válaszolni. Kezdjük először indirekt módon, a Jászkun kerület szélsőséges példáján. E kerületben az 1785.

évi népszámlálás egyetlen pusztát sem ad meg, míg az 1787. évi viszont 45-öt jelez – ebből arra gondolhatnánk, hogy itt komoly kimaradások történtek, amelyek láthatóan tükröződni fognak a népességi adatokon. De nem ez a helyzet. A kerület lakosságának kerekén 94 ezres lélekszáma a két év lefolyása alatt csak valamivel több, mint háromezer fővel, a természetes szaporulatnak nagyjából megfelelő mértékben emelkedik – vagyis a lakosokat minden valószínűség szerint 1785-ben is gyakorlatilag teljes körűen összeírták.

Persze, jobb, ha nem az összesítők, hanem ismét a települések egyenkénti adatai alapján dolgozunk. Nézzünk meg tehát, hogy a helységnévtárak alapján mekkora is lehet 1785 körül a külterületi népesség.⁴² Adataink (8. táblázat) egyértelműen azt mutatják, hogy a ténylegesen külterületeken élő lakosok aránya kivételesen, csak néhány megyében haladja meg a 10 százalékot, összességében pedig arányuk az alföldi megyék vonatkozásában 2,7 a dunántúliakéban 4,5 százalék. (A Felvidéken, melyet itt nem tárgyalunk részletesen, még ennél is kisebb.) Vagyis, még ha az összes külterületi lakos elkerülte volna az összeírást, és senkit sem írtak volna össze az anyatelepülés lakosságával együtt, akkor sem lenne nagyobb a hiba, mint 2–3 százalék, ami még egy mai népszámlálás esetében is igen jó eredménynek számít. De a külterületi népesség teljes kimaradása egyszerűen elképzelhetetlen abban a korszakban, amikor katonatisztek és geodéták folyamatosan végezték az ország katonai, illetve kataszteri feltérképezését, melynek során a térképlapokon még a tájékozódásra alkalmas magányos házakat és jelentősebb tereptárgyakat is jelezniük kellett. Azt hisszük, nem érdemes a kérdést tovább bonyolítani. Legalábbis, ami a települések összeírását illeti, a népszámlálás gyakorlatilag teljes körűnek mondható, a kimaradások alacsony mértéke mai fogalmaink szerint – nem említve most az egykorú közlekedési és technikai feltételek egyszerűségét – mintaszerűnek értékelhető. A kimaradással kapcsolatos hiedelmek véleményünk szerint nem igazolhatók, nem megalapozottak, nem érdemes ezzel tovább foglalkoznunk.⁴³

⁴² A helységnévtárak azért különösen alkalmasak erre a vizsgálatra, mert a legfontosabb népszámlálási adatok mellett közlik az egyházi forrásból származó népességszámokat is. Az előbbi forrás a jogi státusokkal rendelkező települések kategóriáiban gondolkodik, az egyházi összeírók viszont a hívekben, illetőleg azok tényleges lakóhelyében, legyen az akár egy magányos malom vagy révház is. Vagyis segítségükkel nem pusztán jogi kategóriákat, „politikai” vagy „adóközsegeket”, hanem tényleges településállományt és településszerkezetet vizsgálhatunk.

⁴³ Wellmann Imre a puszták és kisebb falvak kimaradása, valamint a feltételezett katonai létszám alapján kb. fél millióval – az összeírt népesség 5,5 százalékával – vélte megemelendőnek a Magyar Királyság népességszámát (Wellmann 1979. 296–299). Magyarországra és Erdélyre a katonaság és a Határőrvidék népessége nélkül a népszámlálás 8,56 millió főt ad meg, a két említett populáció hozzábecslésével a teljes népesség száma valahol 9,2 millió körül lehetett. Wellmann Imre ezzel szemben 9,7 milliót, Thirring Gusztáv 9,5 milliót becsült. Utóbbi – ritka alkalom, hogy Thirring Gusztáv elnézett valamit – mind a határőrvidéki népességet, mind a katonaság létszámát némileg túlbecsülte – a katonának alkalmasak 201 ezer fős számát azonosnak vette a katonaság létszámával – melyet Wellmann Imre még

Természetesen, mint azt fentebb említettük, szerencsétlen kivételek, kevésbé precízen összeírt megyék előfordulnak, vagyis ha egy kisebb, meghatározott területtel dolgozunk, a településállomány utólagos ellenőrzése indokolt lehet, de ehhez feltétlenül több forrást kell használnunk, mert ténylegesen egyik sem hibátlan.⁴⁴

8. A puszták és a pusztai népesség az 1785. évi népszámlálásban
Outskirts and their population in the census 1785

Megye	A puszták száma 1785-ben	Ebből		Lakott puszták a helységnévtárak szerint	A külterületi népesség aránya (%)	A puszták száma 1787-ben
		külön	tartozékként			
		összeírt				
Bihar	90	5	85	21	0,3	88
Csongrád	9	1	8	14	10,9	14
Jászkunság	---	---	---	31	0,8	45 (ebből 8 lakott)
Pest	48	30	18	102	2,1	163 (ebből 24 lakott)
Alföld	147	36	111	168	2,7	310
Fejér	98	98	---	96	14,7	97
Somogy	53	48	5	47	0,8	50
Sopron	2	1	1	1	0,0	3
Veszprém	17	17	---	18	2,3	81
Zala	35	35	---	30	3,6	35
Dunántúl	205	199	6	179	4,5	266

Forrás: szerző számításai.

A pusztákkal kapcsolatban külön érdekességként felhívjuk a figyelmet arra, hogy a közhiedelemmel ellentétben a Dunántúl számos részén – elsősorban Fejér, Győr, Somogy, Veszprém és Zala (valamint a helységnévtárral még nem rendelkező Komárom és Tolna) megyékben – nagymennyiségű pusztát írtak

megfejtelt egy feltételezett 2,5 százalékos népesség-kimaradással. [Egyébként az egész Monarchia hadereje 1784-ben 219 130 fő (Hochedlinger 2003. 300), a Magyarországon állomásozó seregek nagysága még az 1830-as években is csak 51 és 69 ezer között ingadozott a hivatalos adatok szerint.]

⁴⁴ Wellmann Imre 1784–1787. évi népszámlálással kapcsolatos kritikájának is ez a gyenge pontja, l. ezzel kapcsolatos ismertetésünket (Faragó 1991).

össze ekkoriban a népszámlálók. Az adatok azt mutatják, hogy a 18. század végén, a tanyásodás tömeges megindulása előtt a szórt külterületi települések tekintetében még nem volt olyan feltűnően nagy a különbség az Alföld és a Dunántúl településhálózata között, mint ahogy azt ma sokan gondolnák.

3.2 Házak és lakviszonyok

Mint korábban említettük, a településenkénti háztartási összesítők lehetőséget adnak a lakviszonyok kissé bővebb megismerésére. Ennek több szempontból nagy jelentősége van. Ha elnagyoltan is, de első ízben van módunk az ország egészének lakviszonyait megismerni – ilyen jellegű információkat a falvakra és mezővárosokra vonatkozóan tömeges méretekben sem korábbi korszakokra, sem az 1785–1787 utáni fél évszázadra vonatkozóan nem találunk forrásainkban.⁴⁵ A 9. táblázatból, amelyben összegyűjtöttük néhány fennmaradt településenkénti familia lap összesített adatait, több érdekes tényt ki tudunk olvasni. Először is megállapítható, hogy a népszámlálók számos esetben nem csak a lakosokat, hanem a lakatlan/üres házakat is regisztrálták. Ez magyarázhatja azt, hogy egyes területeken – például Zala megye dombvidékein – számos településen indokolatlan háztöbbletet találunk a familiák számához képest. A helyzet persze nem mindig ennyire egyszerű: azt például jelenleg nem tudjuk megindokolni, hogy ez a jelenség nagyobb arányokban miért elsősorban csak horvátországi megyékben (Szeverin, Varasd, Zágráb), illetőleg egyes, egymástól elég különböző jellegű városokban (Buccari, Pozsega, Zombor, Korpona) mutatható ki, és miért nem jelentkezik a szórt települési renddel bíró hegyvidéki és alföldi területek túlnyomó részén. Persze, lehet egy valószínű magyarázat: az üres házak összeírása tekintetében nem volt egységes a gyakorlat. Ezt sejteik Baranya és Somogy összeírásai, ahol is két-két, az 1785. és 1787. évekre vonatkozó népszámlálási összesítőt tudunk egymással összevetni. Ennek alapján azt látjuk, hogy a háztöbbletek gyakorlatilag mindig ugyanazokon a településeken jelentkeznek, másutt nem fordulnak elő. Ez viszont nem összeírási hibára, vagy hirtelen változásra utal: az ilyen helyeken minden valószínűség szerint másképp értelmezték a biztosok feladatukat. Természetesen az összeírasi hibák lehetőségét nem zárhatjuk ki, de a házak számára nézve hiteles, és legalább egy megyét lefedő korabeli, más forrásból származó ellenőrző adattal általában nem rendelkezünk. Mindez tehát óvatosságot sugall a házak számára vonatkozó, általában más forrásokból ellenőrizhetetlen adatokkal szemben. Komolyabban meg kell vizsgálni azokat, ha akár demográfiai, akár társadalomtörténeti elemzésekre kívánjuk számadataikat használni.

⁴⁵ A leggyakrabban idézni szokott Nagy Lajos-féle házadatok (Nagy 1828–1829) vizsgálataink szerint egyértelműen csak az adóköteles házak számát tartalmazzák, mely adatok nagy valószínűséggel a nem nemesek összeírásából származnak.

9. A házak megoszlása a bennük található családok száma szerint a település összesítő alapján
Distribution of the houses by the number of families based on the summaries of the settlements

Település	Megye	Év	A ház lakatlan	família lakik a házban (%)					Összesen	N (famíliak száma)	Forrás
				1	2	3	4	5-8			
Magyarcsanak	Csanád	1787	19,9	49,3	24,4	5,0	1,5	---	100,0	201	Thüring 1935 b
Andód	Nyitra	1786	---	80,3	18,2	---	1,5	---	100,0	66	MOL ^a
Aknasugatag	Máramaros	1787	2,3	77,3	15,9	4,5	---	---	100,0	44	AMB ^b
Gyulafalva	Máramaros	1787	15,7	74,7	9,6	---	---	---	100,0	178	AMB ^b
Nyergesújfalu	Esztergom	1785	2,5	64,3	28,1	4,0	1,0	---	100,0	199	Ortutayné 1992
Ratvaj	Sáros	1786	---	64,7	5,9	17,6	---	11,8	100,0	17	Óri Péter gyűjtése
Falvak összesen				65,0	20,1	3,3	0,9	0,3	100,0	705	
Kecskemét	Pest	1787	3,0	61,4	28,1	5,9	1,3	0,4	100,0	3115	Thüring 1935 c
Jászberény	Jászkuun kerület	1787	3,0	73,1	21,5	2,2	0,2	---	100,0	1700	Thüring 1935 a
Sopron	Sopron	1785	1,2	22,2	21,0	18,6	12,7	24,3	100,0	662	Thüring 1939
Külváros	Sopron	1785	1,7	21,7	25,8	22,5	16,7	11,7	100,0	120	Thüring 1939
Belváros	Sopron	1785	1,7	21,7	25,8	22,5	16,7	11,7	100,0	120	Thüring 1939
Város összesen			2,7	59,5	25,2	6,6	2,6	3,4	100,0	5597	
Mindösszesen			2,7	59,5	25,2	6,6	2,6	3,4	100,0	6302	

^a MOL C 87. 1786. Fons I. No. 48.

^b Arhivele nationale ale României, Direcția Maramureș, Baia Mare, Fond 45. Inv. 692, nr. 29/a.

A 9. táblázat adatsoraiból egyúttal az is látszik, hogy a falusias jellegű településeken – melybe az adatok tanulsága szerint mezővárosi rangja ellenére Kecskemét és Jászberény is belesorolható – ritkán találunk kettőnél több famíliát egy fedél alatt. Persze, kivételek mindig vannak, példa rá a táblázatban szereplő apró Sáros megyei falu, vagy a népszámlálásban található számos, időközönként bonyolult együttlakásokat valószínűsíthető pusztá adata. Ilyen esetekben azonban nem minden ok nélkül arra gyanakodhatunk, hogy itt nem a szokásos falusi települési viszonyokról, hanem cselédházakról, vagy sajátos gazdasági tevékenységekre alapozó kiscsoportokról lehet szó. Sopron táblázatbeli számai viszont – anélkül, hogy a város 18. századi kinézetére és lakásvizonyaira vonatkozó egyéb adatokat látnánk (melyek Thirring Gusztáv jóvoltából kivételesen rendelkezésünkre állnak) – világosan mutatják a lakviszonyok korabeli különbségét falu és város között. A falvak egy házban egyedül élő famíliákra vonatkozó kétharmados – háromnegyedes arányával szemben ez Sopronban 25 százaléknál kevesebb, itt a háztartások több mint fele három vagy annál többed magával lakik együtt egy házban. Vagyis szemben a falvakkal és falusias jellegű mezővárosokkal az igazán urbánus városokra vonatkozóan már nem könnyű a házak 1785–1787 körüli száma alapján reális népességbecsléseket adni.

3.3 A keresztény népesség

Az alábbiakban külön-külön megvizsgáljuk a keresztények és zsidók adatait. Az elkülönült kezelést két tényező is indokolja: egyrészt, mint már említettük, a népszámlálás e két csoportról nem pontosan ugyanazokat az adatokat írta össze – a keresztények adatai sokkal részletesebbek. Legalább ennyire indokolják azonban a két csoport külön kezelését a zsidók eltérő települési viszonyai és demográfiai mintái is.

Ha a keresztényekre vonatkozó népességi adatokat nézzük, akkor az aggregált mutatók esetében – legyenek azok országosak vagy regionálisak (10. táblázat, VI. függelék) – nincsenek gondok. Térben és időben összehasonlítva valósnak tűnő, demográfiaileg és társadalmilag többnyire értelmezhető és indokolható különbségeket fejeznek ki.⁴⁶ A nagy esetszámok elfedik a részletek bizonytalanságait. Más lesz a helyzet azonban már akkor is, ha megyei – városi

⁴⁶ L. Thirring 1938; Dányi 1985; Faragó 2001 és Őri 2008 vizsgálatait. E változások áttekintő tartalmi elemzésével külön tanulmányban kívánunk foglalkozni. Ennek kapcsán azonban már itt szükséges jeleznünk, hogy a státusz csoportok között olyan átrendeződések is megfigyelhetők, amelyek az összeírtak besorolásának részleges változására utalnak (honorátorok, polgárok, és a vándorlók számának jelentős csökkenése, valamint a katonának alkalmasak létszámának közel 10 százalékos növekedése) 1785 és 1787 között (l. a VI. függelék, vö. Dányi 1985).

szintre ereszkedünk, és nem egyszerűen egyetlen keresztmetszetet nézünk, hanem forrásainkat egyúttal egymással is összevetjük. Amikor például összehasonlítjuk az 1785. és 1787. évi megyei és városi szintű ház, família és népességadatokat, akkor világosan látszik, hogy ezek változásait egyszerre több tényező mozgatta. Egyszerre vannak jelen az adatokban bizonyos speciális események – az 1785–1786. évi éhínség,⁴⁷ a települési mozgalmak, egyes esetekben a kezdődő urbanizációs változások – hatásai, a demográfiai szerkezet hosszabb idő alatt, több tényező hatására kialakult különbségei, és egyes területeken a feltételezhető felvételi hiányosságok. Utóbbi esetében olyan adathibákra gondolunk, amelyek leginkább a famíliák és házak esetében sejthetők. Konkrétan azt látjuk, hogy Bács, Csanád és Torontál megyék igen magas 1785 és 1787 közötti népességnövekedése minden valószínűség szerint a települési mozgalmakra, míg Zágráb, Varasd, Bereg és Máramaros megyékben a csökkenés az éhínségre vezethető vissza. A városok esetében Pest, Buda, Fiume és Kassa esetében urbanizációs folyamatokra (gyorsuló városba vándorlásra), míg Szabadka esetében inkább betelepülésekre gyanakodhatunk. Érdekes módon valószínűleg utóbbi hatáshoz kapcsolható Újvidék népességcsökkenése is, mely a József kori települési mozgalmak tulajdonképpeni központjának és elosztóhelyének szerepét töltötte be – ez esetben valószínűleg az ide érkezett és átmenetileg 1785-ben itt összeírt lakosok számottevő része 1787-re távolabb költözött a Délvidéken.

⁴⁷ Bár az éhínség népességre és népmozgalomra gyakorolt közvetlen hatásáról nincs részletes adatunk, a károsult megyék számára kiutalt segélyek nagyságából az érintett területek jól körülhatárolhatók. A legsúlyosabban sújtotta az éhínség Máramarost, de komolyabb károkat szenvedhetett el 1785–1786 folyamán Bereg, Ugocea, Ung, Szatmár, Bihar, Arad, Zágráb, Varasd és Szepes megye lakossága – vagyis a hegyvidéki népesség jelentős része. Ezt több esetben az érintett területek – valószínűleg elmenekülés miatt bekövetkezett – 1785 és 1787 közötti átmeneti népességcsökkenése is jelzi. (MOL C 52, Dept. Penuriae panis Fons 1. No. 38. vö. Faragó 2005 a).

*10. Az 1785. évi népszámlálásból számítható fontosabb demográfiai mutatók
toborzókerületek (ezredek) szerint
Some important demographic variables based on the data of the census 1785
by districts of army conscription (regiments)*

Ezred neve	A toborzókerület régiója	Família/ház	Fő/ház	Fő/família	Keresztény házas férfi/família	1000 férfira jutó nők aránya	A fiatalok aránya a nem nemes keresztény férfiak között	A házások aránya a keresztény férfiak között
Nádor	Nyugat-Felvidék	1,39	6,95	5,01	0,99	1007	51,54	39,50
Esterházy M.	Közép-Felvidék	1,41	7,25	5,15	1,05	996	50,25	40,48
d'Alton	Északkeleti-felvidék	1,28	6,85	5,34	1,04	1005	52,53	39,00
Preyssach	Ruszin terület	1,25	6,65	5,31	1,07	972	52,63	39,77
Gyulai	Észak-Alföld	1,30	6,62	5,11	1,02	971	51,75	39,25
Pálffy	Horvátország – Zala	1,00	7,09	7,11	1,46	962	56,86	40,21
Károlyi	Dunántúl – Dél-Alföld	1,21	6,42	5,31	1,10	950	54,15	40,51
De Vins	Tiszántúl – Bánát	1,15	6,00	5,22	1,09	940	52,83	40,59
Esterházy A.	Észak-Dunántúl	1,43	6,89	4,83	0,93	992	51,45	38,15
Magyarország és Horvátország		1,25	6,65	5,33	1,08	972	52,87	39,80

Forrás: szerző számításai a II. függelék alapján.

A városok esetében egyébként általában jóval több a bizonytalanság. Kapronca és Károlyváros népességcsökkenése talán a környezetükben dúló éhínséggel magyarázható (de adathiba is lehet), viszont nem tudjuk, hogy miért kezdett el a kicsiny Breznóbánya és Kismarton népessége 1785 és 1787 között hirtelen és hatalmasan növekedni. Feltűnően sok város esetében (Eperjes, Pozsony, Varasd, Zágráb) a famíliák és a házak számának ugrálásából egyértelműen adathibákra gyanakodhatunk, csakúgy, mint ahogy a Jászkunság és a

horvátországi Körös megye esetében is.⁴⁸ Magyarán szólva már a megyei és városi adatok is azt sugallják, hogy bár nem biztos, hogy egy gyors változás feltétlenül adathiba, de az sem ajánlható senkinek, hogy a népszámlálási adatokat összehasonlítás és ellenőrzés nélkül használja. (Ami természetesen nem azt jelenti, hogy 5, 10 vagy 20, vagy akármennyi százalék hozzáadásával a problémát már letudtuk, és megbízható adat van a kezünkben.)

A népszámlálás megyei adatai alapján kiszámítható különböző demográfiai mutatók (a háztartások szerkezetére rávilágító átlagos háztartásnagyság, a házas férfiak famíliánkénti aránya, illetőleg a férfi-nő arány, a fiatalok, illetőleg a házas férfiak aránya) vizsgálatára itt részletesen nem kívánunk kitérni, mert ez messze túlvinne eredeti célkitűzésünkön. Érdekes viszont megnézni azt, mint ahogy azt már Borsod megye esetében megtettük,⁴⁹ hogy a demográfiai mutatók községsoros adatai mennyire adnak megbízható információkat a népesség 18. század végi viszonyairól. A 11. táblázat adatai elég világosan mutatják, hogy míg a mezővárosokkal, valamint a legalább 500 lakossal rendelkező falvak mutatóival nincs, vagy ritkán van gond, addig az 500 lakosnál kisebb közösségek esetében számíthatunk arra, hogy az adatok 20–30 százaléka nagyon, 5–10 százaléka pedig szélsőségesen eltérhet az átlagtól. Mint ahogy az várható volt, a legrosszabbak az eredmények a nők, a fiatalok és a házas férfiak aránya tekintetében. Minden jóval bizonytalanabbá válik tehát akkor, ha túllépünk a legegyszerűbb demográfiai mutató, a népességszám változásán – ami persze nem csak az 1784–1787. évi népszámlálási adatokra nézve igaz. Ha az ingadozásoknak, szélsőséges értékeknek akár csak a fele ered adathibából, már akkor is komoly kétségeket kelt: érdemes-e egyáltalán a kisebb települések egyenkénti elemzésével bajlódni, hozhatnak-e ezek reálisnak nevezhető, időt álló eredményeket? Amellett, hogy számolnunk kell – ahogy azt Borsodnál kimutattuk – esetenként a járasonként változó pontosságú adatfelvétellel, valamint a népszámlálás szemszögéből nézve nem elsődleges célszemélyekként kezelt nők és fiatalok adatainak alacsonyabb megbízhatóságával, ezt még tovább tetézheti a kis populációkra (a kisebb települések népességszámaira) alapozott mutatók átlagosnál jóval szeszélyesebb ingadozása is.

⁴⁸ E néhány anomáliát az 1785. és 1787. évi országos összesítők összehasonlítása alapján jeleztük (forrása a III. függelék és Thirring 1938. 117–128). Mintegy ízelítőnek szántuk, az adatok részletes tartalmi elemzésére más alkalommal kívánunk kitérni.

⁴⁹ Faragó 2002, 2003 b.

*11. A települések átlaghoz viszonyított értékei településnagyság csoportok szerint
Distribution of the settlements compared to the country-level average of some variables, by settlement type and size*

Régró	Település státusza és mérete	Népességnövekedés (1785–1787)				Nők aránya a népességben (1785)				Fiatalok aránya a népességben (1785)				Házasságok között (1785)				Települések száma
		átlag körüli	erősen eltérő ^b	extrém ^c	átlag körüli	erősen eltérő ^b	extrém ^c	átlag körüli	erősen eltérő ^b	extrém ^c	átlag körüli	erősen eltérő ^b	extrém ^c	átlag körüli	erősen eltérő ^b	extrém ^c		
Alföld ^a	mezőváros ^d	100,0				90,0	10,0			70,0	30,0 ^e			100,0			10	
	falu 500 fő felett	71,8	20,5	7,7		64,1	33,3	2,6		61,5	33,3	5,1		66,7	30,8	2,6	39	
	falu 500 fő alatt	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	0	
	Összesen	77,6	16,3	6,1		69,4	28,6	2,0		63,3	32,7	4,1		73,5	24,5	2,0		
	N	38	8	3		34	14	1		31	16	2		36	12	1	49	
Baranya megyei	mezőváros ^d	100,0				71,4	28,6 ^e			57,1 ^e	14,3 ^e			57,1 ^e	42,9 ^e		7	
	falu 500 fő felett	90,5	8,6	1,0		84,8	15,2			79,0	20,0	1,0		78,1	21,0	1,0	105	
	falu 500 fő alatt	84,4	10,8	4,8		65,4	28,1	6,5		70,6	24,2	5,2		64,9	29,4	5,6	231	
	Összesen	86,6	9,9	3,5		71,4	24,2	4,4		72,9	22,7	4,4		68,8	27,1	4,1		
	N	297	34	12		245	83	15		250	78	15		236	93	14	343	
Somogy megye	mezőváros	100,0				94,4	5,6			83,3	16,7			66,7	33,3		18	
	falu 500 fő felett	95,5	4,5			84,8	12,5	2,7		78,6	21,4			79,5	20,5		112	
	falu 500 fő alatt	79,8	16,4	3,8		68,9	22,4	8,7		65,6	26,2	8,2		65,0	27,3	7,7	183	
	Összesen	86,6	11,2	2,2		76,0	17,9	6,1		71,2	24,0	4,8		70,3	25,2	4,5		
	N	271	35	7		238	56	19		223	75	15		220	79	14	313	

^a Békés, Csanád, Csongrád megyék és a Jászszág alapján. (500 főnél kisebb lakosú falu nincs a területen.).

^b Az átlagtól több mint egy egységnyi szórással lejjebb, vagy fejjebb elhelyezkedő értékek.

^c Az átlagtól több mint két egységnyi szórással messzebb elhelyezkedő értékek.

^d A kis esetszámok miatt az arányok igen nagy hibahatárokat hordozhatnak magukban.

Forrás: szerző számításai a megyei összesítők alapján.

3.4 A zsidók demográfiai adatai

Végezetül egy igen rövid kitérő a keresztyények után a zsidó népesség adataira vonatkozóan. Esetükben nincsenek vizsgálható mennyiségű família lapjaink, sem famíliánkénti összesítőink, így adataik minőségére csak a makroadatokat viselkedéséből próbálhatunk meg következtetéseket levonni. Egyértelmű ezekből, hogy a zsidóság igen dinamikus viselkedő népességcsoport a 18. század végén. 1785 és 1787 közötti növekedésük Magyarországra és Horvátországra vonatkoztatva 7,7 százalék, szemben a keresztyények 1,7 százalékos gyarapodásával, ami részben magas termékenységük, részben élénk, valószínűleg Galícia egy részének a Habsburg birodalomhoz csatolása után erőteljesen fellendült, Kárpát-medencébe irányuló bevándorló mozgalmakra vezethető vissza. A 12. táblázatban látható adatokból azonban több sajátosság is megállapítható. Egyrészt a megyék harmadával, vagy azért, mert egyik alkalommal sincs vizsgálatra érdemes számú zsidó lakosuk, vagy azért, mert egyáltalán nem lakik területükön zsidó, nem érdemes foglalkozni, a mindössze 7 elemezhető város adatából pedig területi különbségek nem állapíthatók meg. A maradék 36 megye esetében azonban érdekes képet kapunk a zsidóság népességi változásainak 18. század végi tendenciáiról. Feltűnő például, hogy a közhiedelemmel ellentétben 1785 és 1787 között ugyanannyi alföldi és délvidéki megye zsidó népessége produkál extrém növekedést, mint felvidéki – vélhetően a korabeli újratelepülés mozgalmak a zsidók vándorlási irányait és szándékait is befolyásolták. Másrészt, bár a zsidóság települési súlypontja ekkoriban már az ország nyugati határáról átveddött a keletre, azt látjuk, hogy a felvidéki zsidók száma a népszámlálások időszakában több helyen erősen, az egyesített Bereg-Ugocsa valamint Liptó megyékben pedig extrém módon csökken. Bár nyilvánvaló, hogy ezt egyes megyék esetében az 1785–1786. évi éhínséggel lehet összefüggésbe hozni, mindamelllett rávilágít arra a tényre is, hogy a zsidók esetében sem célszerű kizárólagosan csak lineáris növekedési modellekben gondolkodnunk. A kisebb részben nyugatról, nagyobb részben Galíciából kiinduló bevándorlási hullám nem az egyetlen és kizárólagos hatás volt, amely népességük számának és területi megoszlásának alakulását befolyásolhatta.

12. A zsidó népesség változása 1786 és 1787 között
Changes in the Jewish population between 1786 and 1787

A változás mértéke	Változás (%)	Régiók megyéi					Városok
		Alföld és Délvidék	Dunántúl	Felvidék	Horvátország	megyék összesen	
Extrém növekedés	10,0 felett	5 ^d	2 ^e	5 ^f		12	1 ^g
Nagy növekedés	+6,3–10,0	1	2	2		5	1
Átlag feletti növekedés	+2,6–6,3	1	3	3		7	
Átlag alatti növekedés	+1,0–2,6		1			1	
Nincs változás	0	1				1	1
Kis csökkenés	0–-1,2		1			1	
Nagy csökkenés	-1,2–-4,9	1	2	4		7	1
Extrém csökkenés	-4,9 alatt			2 ^h		2	3 ⁱ
Összesen^a		9	11	16	---	36	7
Nem vizsgálható I. ^b		1	---	---	---	1	8
Nem vizsgálható II. ^c		4	---	2	3	9	13
Nincs zsidó lakos		1	---	2	4	7	24
Mindösszesen		15	11	20	7	53	52

^a Csak az 1785-ben már 10 háztartás feletti zsidó populációval rendelkező törvényhatóságok.

^b Csak 1787-ben írtak össze zsidó lakost.

^c A zsidó népesség kevesebb, mint 10 háztartást képez.

^d Bács, Bihar, Csanád, Szabolcs, Temes.

^e Győr, Fejér.

^f Árva, Sáros, Borsod, Abaúj, Torna.

^g Szentgyörgy.

^h Liptó, Ugocsa.

ⁱ Bártfa, Szakolca, Temesvár.

Forrás: szerző számításai a Függelék III. és Thirring 1938. 120–122, 126–128. után.

Összehasonlításra alkalmas adatok hiányában a zsidók népszámlálási adatainak hitelességével nem tudunk részletesen foglalkozni. Mindenesetre borsodi és máramarosi vizsgálataink egyértelműen azt mutatják, hogy a népszámlálás zsidókra vonatkozó lélekszámadatai minden egykorú zsidóösszeírást meghaladják. 1785–1787. évi létszámváltozásaik pedig nemcsak a migrációs folyamatok létezését mutatják, hanem közvetve a népszámlálási adatok hitelességére is

utalnak. Ehhez végül hozzátehetjük azt, hogy a korabeli viszonyok között a lakosság többségétől eltérő életmódjuk, sajátos ruha- és hajviseletük, továbbá rendszerint a nagyobb településekhez, vagy egy-egy nemesi udvarházhoz kötődő megtelepülésük miatt aligha képzelhető el számottevő mértékű kimaradásuk egy familia-lapos, név szerinti részletességgel végrehajtott népszámlálási felvételekből.

4. Összefoglalás

Ha áttekintjük az első magyarországi népszámlálás során készült forrásanyagot, akkor röviden azt mondhatjuk, hogy ez a felvétel igen sokféle adat és igen sokféle forrástípus elkészülését eredményezte. Az adott hivatali viszonyok közepette ez természetesen igen nagyméretű irat- és adatszolgáltatással járt, ami a korabeli írás és számolás egyszerű technikája következtében temérdek tollhibát, téves összegzést és elírást eredményezett. A népszámlálás készítésében közreműködő személyek különböző beosztása, eltérő képzettsége, a különböző típusú számolási műveletek sok szintje, számos táblázata, készítésük helyének igen nagy térbeli szóródása és a készítők eltérő kulturális háttere egyúttal tág teret adott az értelmezések különbözőségének, valamint annak, hogy az elkészült anyagok őrzési helyei nagy területen és számos intézmény és hivatal között oszlanak meg. Mindez egyszerre eredményezhette egyrészt az iratpusztulás esélyének növekedését, másrészt növelte a részinformációk, irattörödékek fennmaradásának lehetőségét is. Ez a sokféleség egyúttal az adatellenőrzés számára a 18. században ritkán adódó kontroll esélyét is megteremtette. Mindennek hátterében ott áll az uralkodó és az őt támogató kis számú elitnek a kort megelőző ismeretszerzési törekvése, valamint – részben a katonai közreműködésnek köszönhető – az összeírások átlagosnál magasabb szintűnek mondható pontossága. Ezek azok a pozitív és negatív alapadottságok, melyekkel az 1784–1787. évi népszámlálási adat-együttes felhasználása során mindig számolnunk kell.

A népszámlálás első, 1784 végén – 1785 elején elvégzett adatgyűjtését két adathelyesbítés (rektifikáció) követte 1786-ban és 1787-ben. Mindegyik művelet részeredményei – eltekintve az összegzésektől – töredékesen maradtak az utókorra, de a három adatsor megmaradt részleteiből módunkban áll majdnem a teljes történelmi országterület népességének település szintű rekonstrukcióját elvégezni. Két megye adata teljesen hiányzik, háromé pedig nem teljes, összességében azonban a településállomány 92 százalékáról legalább egy évből rendelkezésünkre áll egy népszámlálási adatsor. (A hiányzó 8 százalék esetében meg kell elégednünk azzal, hogy az egykorú településenkénti népességszámot a felekezeti adatok alapján rekonstruáljuk – ez azonban viszonylag pontosan megtehető lesz.)

Fontos annak kiemelése, hogy a népszámlálási adatok egyértelműen tükrözik azt a tényt, hogy már a több mint kétszáz évvel ezelőtti népesség esetében sem egy egyszerű lineáris mozgásvilággal kell számolnunk. Ha túllépünk a technikai hibák világán, akkor azt látjuk, hogy egyrészt többfajta népesedési folyamat, másrészt regionális és kulturális eltérések, harmadrészt a városok és a vidék közötti demográfiai minták különbözőségei azok a fő hatótényezők, amelyek a népesség számának és szerkezetének, valamint népesedési folyamatainak alakulását már ebben az időszakban is átszövik.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy elődeink, kortársaink és sajátmagunk sok-sok éve folytatott kutató és elemző munkája ellenére is számos további, még elvégzetlen vizsgálati feladat várja kutatóját. Egyrészt még mindig vannak nem teljesen feltárt, és újabb források előkerülésével biztató helyek: nem tűnik teljesen reménytelennek egy, a bécsi főhatóságok anyagában történő kutatás, és érdemes lenne a horvát kutatókat is hasonló anyagfeltárássra ösztönözni. Alighanem szélesítené a népszámlálással kapcsolatos tudásanyagunkat az is, ha több figyelmet kapnának a ma szlovákiai levéltárakban őrzött, ugyancsak töredékes forrásanyagok. Érdemes lenne továbbá több figyelmet fordítanunk a népszámláláshoz kapcsolható, a születések, halálozások és vándormozgalmak kapcsán keletkezett összeírásokra is (a népmozgalmi feljegyzésekre és az idegenek jegyzékeire). Ezek többsége ma is a megyei levéltárak korábban sokhelyütt Gemanica néven nevezett 1786–1790 közötti hivatali iratai között lapang. A népszámlálások során keletkezett különböző forrástípusokat az anyakönyvekkel összevetve pedig jelentősen bővíthetnék a 18. század végi termékenységre, halandóságra és különösen a vándormozgalmakra vonatkozó ismereteinket.

A felhasználók számára vizsgálataink alapján nyomatékosan azt ajánljuk, hogy inkább településcsoportos vizsgálatokba fogjanak, mint egy-egy magában álló település népszámlálási számsorának elemzésébe – a nagyobb adatmennyiség ugyanis kiegyensúlyozhatja az adatok kis létszámú populáció esetében gyakran előforduló egyenetlen arányait és szélsőségekre hajlamos viselkedését. (Természetesen egy nagyobb város népessége már önmagában is biztonsággal vizsgálható.) Másik megszívlelendő ajánlásunk az adatok ellenőrzésével kapcsolatos. Bármennyire is pontosnak látszik a népszámlálás felvétele a települések szintjén, ez azonban nem egyformán érvényes a népesség minden egyes összeírt demográfiai vagy társadalmi csoportjára. Épp ezért nagy óvatossággal kell eljárunk az egyes demográfiai résztémák elemzése során: törekedni kell a vizsgálendő jelenség több oldalú megközelítésére, ha lehet többféle elemzési módszer alkalmazása kívánatos, és részben az adatok ellenőrzése, részben adataik kiegészítése, részben pedig azok értelmezése céljából a népszámlálással együtt feltétlenül érdemes más korabeli forrásokat is használnunk. Ne az adatok felszorzásával próbáljuk meg a forráskritikát helyettesíteni!

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Országos Levéltár (=MOL)

Kancelláriai Levéltár A 39 Acta generalia

A 45 Acta praesidialia

Helytartótanácsi Levéltár C 52 Dept. penuriae panis

C 87 Dept. conscriptionale

Arhivele nationale ale României, Direcția Maramureș, Baia Mare, Fond 45. Jud. Maramureș

IRODALOM

- Bácskai Vera (szerk.) (1965–1969): *A területi állami levéltárakban őrzött feudális kori összeírások jegyzéke. 1–3 rész.* Magyar Országos Levéltár, Budapest. (Levéltári jegyzékek, 1–3.)
- Bak Borbála (összeáll.) (2000): *Magyarország történeti helységnévtára. Győr megye (1773–1808).* KSH Könyvtár, Budapest.
- Benda Gyula (1977): *Tabella procreationis frugum – a mezőgazdaságtörténet forrásai, 1769–1790.* In Mérey Klára, T. (szerk.): *A Dunántúl településtörténete. 2/1. 1767–1848.* (A pécsi településtörténeti konferencia anyaga Pécs, 1976. augusztus 24–25.) MTA PAB-VEAB. Pécs, 31–42. (A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának értesítője.)
- Borbély Andor – Nagy Júlia (1931): *Magyarország I. katonai felvétele II. József korában. Térképészeti közlöny,* 35–85.
- Borsodi Csaba (összeáll.) (1990): *Magyarország történeti helységnévtára. Sopron megye (1773–1808).* KSH Könyvtár, Budapest.
- Czoernig, Carl (1855–1857): *Ethnographie des Oesterreichischen Monarchie.* K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1–3.
- Dányi Dezső (1964) *Győr polgársága a XVIII. század végén. Arrabona,* 6. 109–131.
- Dányi Dezső (1965): *Városi háztartások és családok a 18. század végén. Győr, 1787. Történeti Statisztikai Évkönyv 1963-1964.* 167–193.
- Dányi Dezső (1980): *Az első magyar népszámlálás és előzményei. Történeti Statisztikai Tanulmányok* 4. 189–215.
- Dányi Dezső (1985): *Az első magyarországi népszámlálás kétszáz éves évfordulójára. KSH NKI Történeti Demográfiai Füzetek* 2. 71–97.
- Dányi Dezső (1993a): *Győr főbb demográfiai folyamatai 1740–1789.* In Bana József – Horváth József (szerk.): *Győri tanulmányok, 13.* Győr M. Jogú Város Polgármesteri Hivatala, Győr, 81–101.
- Dányi Dezső – Dávid Zoltán (összeáll.) (1960): *Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787).* KSH Könyvtára – MŰM Levéltári Osztálya, Budapest.
- Dányi Dezső – Faragó Tamás – László Géza (összeáll.) (1996): *II. József népszámlálásának községi adatai. KSH NKI Történeti demográfiai füzetek* 15. Dávid Zoltán (1968): *Az agrárstatisztika forrásai: a II. József-féle kataszteri felmérés. Statisztikai Szemle,* 8–9. 892–897.

- Dávid Zoltán – Faragó Tamás – Fügedi Erik (összeáll.) (1975): *Pótlás az első magyarországi népszámláláshoz 1786–1787*. KSH Könyvtár, Budapest. (Történeti statisztikai tanulmányok, 3.)
- Ember Győző (1971): Összefoglaló statisztikai táblák Magyarországról a XVIII. század végén. *Statisztikai Szemle* 49/12. 1256–1267.
- Faragó Tamás (1977): Háztartásszerkezet és falusi társadalomfejlődés Magyarországon, 1787–1828. *Történeti Statisztikai Tanulmányok* 3. KSH Könyvtár – Magyar Országos Levéltár, Budapest, 105–214.
- Faragó Tamás (1991): Népeségtörténet. (Wellmann Imre: Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In Magyarország története 1686–1790. Bp. 1989). *Budapesti könyvszemle* 3/3. 323–327.
- Faragó Tamás (1998a): A máig érő múlt: vándormozgalmak Magyarországon a 18. század utolsó harmadában. *Demográfia* 41/1. 7–38.
- Faragó Tamás (1998b): Kézművesek vándorlása II. József korában. In Illés Sándor – Tóth Pál Péter (szerk.): *Migráció. (Tanulmánygyűjtemény.) I.* KSH NKI, Budapest, 43–56.
- Faragó Tamás (2000): A város népessége. In Faragó Tamás (szerk.): *Miskolc története III/1. 1702–1847-ig*. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc, 151–272.
- Faragó Tamás (2001): Különböző háztartás-keletkezési rendszerek egy országon belül – változatok John Hajnal téziseire. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 19–64.
- Faragó Tamás (2002): II. József népszámlálása Borsod megyében (1786). Elemzési kísérlet. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 39–74.
- Faragó Tamás (2003a): Borsod megye 1786–1787. évi népszámlálásának forráskritikai elemzése. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 33–87.
- Faragó Tamás (2003b): Az Északkeleti-felvidék települései II. József népszámlálásainak tükrében. (Kísérlet a régió statisztikai leírására.). *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 129–177.
- Faragó Tamás (2005a): Humanitárius katasztrófák Máramaros vármegyében a középkortól az első világháborúig I. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 19–78.
- Faragó Tamás (2005b): Életciklusok és családmodellek egy magyarországi városban a 18–19. században. *Demográfia*, 48/4. 415–435.
- Faragó, Tamás (2006): Life cycles and family models in a Hungarian town in the 18th and 19th centuries *Revista de Demografia Historica* XXIV, no. II. 111–34.
- Felhő Ibolya – Vörös Antal (1961): *A helytartótanácsi levéltár*. Akadémiai Kiadó, Budapest. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai I. Levéltári leltárak, 3.)
- Futó Mihály (1944): *A magyar gyáripár története. I. A gyáripár kialakulása az első állami iparfejlesztési törvényig (1881)*. Magyar Gazdaságkutató Intézet, Budapest. (A Magyar Gazdaságkutató Intézet különkiadványa, 26.)
- Fügedi Erik (1966): A 18. századi lélekösszeírások története. *Demográfia* 9/3.: 366–380.
- Gajáry István (1998): Óbuda keresztény népessége és társadalma a XVIII. század végén (1786–1789). *Fons* 5/4. 527–550.
- Gál Éva L. (1992): Az óbudai uradalom zsidósága a 18. században. *Századok* 126/1.: 3–34.
- Hegediš, Antal – Čobanović, Katarina (1991): *Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767–1867*. Filozofski Fakultet u Novom Sadu, Institut za istoriju, Novi Sad. (Monografije Knjiga 34.)

- Hochedlinger, Michael (2003): *Austria's wars of emergence, 1683–1797*. Longman, London – New York.
- Horváth Róbert (1986): A II. József korában végrehajtott magyarországi népszámlálás. *Statistikai Szemle*, 64/6. 624–639.
- Jankó Annamária (2004): *Az első katonai felmérés*. Arcanum, Budapest. (DVD ROM)
- Járolti József (1983): Orosháza népesedéstörténetének néhány kérdése a XVIII. században. In Nagy Gyula (szerk.): *Tanulmányok Orosházáról és környezetéről*. Békés M. Múz. Ig. Békéscsaba, 23–42. (A Békés megyei múzeumok közleményei, 7.)
- Kovács Géza (1998): *A Bánság demográfiai és gazdasági fejlődése 1716–1848*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. (Dél-alföldi évszázadok, 11.)
- Kováts Zoltán (1983): Kis- és Nagy-Sárrét népessége a 18. században. *Múzeumi Kurír*, 43. 26–30.
- Lelkes György (összeáll.) (2002): *Magyarország történeti helységnévtára. Csongrád megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Lelkes György (összeáll.) (2005): *Magyarország történeti helységnévtára. Bács megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Lelkes György (összeáll.) (2008): *Magyarország történeti helységnévtára. Somogy megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Lipszky János (2005): *A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804–1810)*. Arcanum – Cartofil, Budapest. (DVD ROM)
- Major Zoltán László – Radics Kálmán – Szaszkóné Sín Aranka (összeáll.) (1990): *Magyarország történeti helységnévtára. Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Marczali Henrik (1885–1887): *Magyarország története II. József korában I–III*. Pfeifer, Budapest.
- MOL Térképtár II. (2006): *A Magyar Országos Levéltár térképtára II. Helytartótanácsi térképek (1735–1785)*. Arcanum – MOL, Budapest. (DVD ROM)
- Móra Magda (1971): Fehér megye népessége II. József korában. *Fejér Megyei Történeti Évkönyv* 5. 303–323.
- Nagy Ludovicus (1828–1829): *Notitiae Politico-Geographico Statisticae inclyti Regni Hungariae Partiumque Eidem Adnexarum*. I–II. Landerer, Buda.
- Ortutay Andrásné (1992): Nyergesújfalu a XVIII. század végén. *Évkönyv/Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára*, 21–70.
- Őri Péter (2002): Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 39–74.
- Őri Péter (2003): Demográfia elméletben és gyakorlatban. II. József népszámlálása Magyarországon II. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyve*, 89–127.
- Őri Péter (2008): A háztartások struktúrája a 18. század végi Magyarországon. Elemzési kísérlet. *KSH NKI Történeti Demográfiai Évkönyv*, 41–80.
- P. Kovács Melinda (összeáll.) (1998): *Magyarország történeti helységnévtára. Heves és Külső-Szolnok megye, a Jászság és a Nagykunság (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Schlözer, August Ludwig (1788): Von und aus Ungern. *Staats Anzeigen* XII. no. 48. 353–356.
- Schlözer, August Ludwig (1791): Aus Ungern. *Staats Anzeigen* XVI. no. 61. 67–69.
- Szaszkóné Sín Aranka (összeáll.) (1987): *Magyarország történeti helységnévtára. Fejér megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.

- Szaszkóné Sin Aranka (összeáll.) (1993): *Magyarország történeti helységnévtára. Moson megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Szaszkóné Sin Aranka (összeáll.) (1988): *Magyarország történeti helységnévtára. Pest-Pilis-Solt megye és a Kiskunság (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Szaszkóné Sin Aranka (összeáll.) (1994): *Magyarország történeti helységnévtára. Veszprém megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Szaszkóné Sin Aranka – Breinerné Varga Ildikó (szerk.) (1996): *Magyarország történeti helységnévtára. Zala megye (1773–1808)*. KSH Könyvtár, Budapest.
- Thirring Gusztáv (1931): II. József magyarországi népszámlálásai. *Magyar Statisztikai Szemle* 9/2. 112–134.
- Thirring Gusztáv (1935a): Jászberény népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle* 13/1. 1–11.
- Thirring Gusztáv (1935b): Egy alföldi falu népességi viszonyai II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle* 13/9. 753–760.
- Thirring Gusztáv (1935c): Kecskemét népessége és társadalmi viszonyai II. József korában. *Magyar Statisztikai Szemle* 13/5. 369–381.
- Thirring Gusztáv (1936): Kőszeg népessége a 18. században. *Vasi Szemle*, 137–150, 238–244, 305–318.
- Thirring Gusztáv (1938): *Magyarország népessége II. József korában*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Thirring Gusztáv (1939): *Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány*. Székely és Társa, Sopron.
- Tóth Zoltán (1987): Társadalmi státus és foglalkozás az osztrák és a magyar társadalomstatisztikában. *Statisztikai Szemle* 65/1. 62–86.
- Townson, Robert (1797): *Travels in Hungary with a short account of Vienna, in the year 1793*. Robinson, London.
- Wellmann Imre (1979): Magyarország XVIII. század végi népességének kérdéséhez. In Gunst Péter (szerk.): *Mezőgazdaság, agrártudomány, agrártörténet*. Akadémiai, Budapest, 265–301.
- Wellmann Imre (1989): Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In Ember Győző – Heckenast Gusztáv (szerk.): *Magyarország története 1686–1790. I.* Akadémiai, Budapest, 25–80. (Magyarország története tíz kötetben, 4/1.)

Tárgyszavak:

Történeti demográfia
Népszámlálás
Forráskritikai elemzés

**THE SURVIVING MATERIAL OF THE FIRST CENSUS
IN THE HUNGARIAN KINGDOM
(THE LESSONS OF A SOURCE PUBLICATION PROCESS)**

Abstract

The author summarises his experience that he gained by publishing the remaining source material of the first Hungarian census of the years 1789–1787. The study briefly reviews and describes the types of the sources which emerged during the census, and tries to draw up an inventory of those, which were left to posterity. In the second part of the study the author deals with the reliability of demographic data in the census (Tables 2–11). He discusses in detail how much the census officers succeeded in fully registering the entire population of the country considering the austere conditions of transport and perspicuity of that era. The results are surprising: the census of the settlement stock and population is demonstrably low, is considered good even today with its 1–2% of error. Significant outages described by other authors could be caused partly by impreciseness of sources utilised for control, and partly by inappropriate critique and data analysis method of the source material. Mostly they are not real shortages. Nevertheless, the author describes that the census occasionally incorporated obscurities in its content: the quondam analysers of the source material were not consistent in their methods when categorising the settlements and listing the peripheries by counties. It seems that seldom they were also insecure about interpreting belongingness of an individual to a household (family). They were not consistent in registering uninhabited houses either.

The first data collection of the census (at the end of 1784 and early in 1785) was followed by two rectifications in 1786 and 1787. Partial results of all – except their summaries – were left to posterity in fragments. However, from the remaining fragments of the three databases we are able to reconstruct almost fully the population of historical Hungary by settlements. Data of two counties are completely missing, data of three is incomplete, nevertheless we have census data of 92% of the settlements at least of one year. (In case of the missing 8% we have to be satisfied with reconstruction of the number of population by settlements based on denominational data of the same era –nevertheless this can be viewed relatively precisely.)

It is hypothesised that after finishing critical control of the source material, by sub-sequential – depending on level of analysis and sources two or three – time sections we will be enabled to get picture of the population changes of the Hungarian Kingdom of the end of the 18th century (Appendix VI). Nevertheless, the author puts forward that performance of such analysis will not be an easy task, for the reason that we have to consider that in the era of the census and the revisions there were special population movements in some regions: in some counties organised colonisations took place, in some others temporary out migration occurred due to famine. Furthermore, one has to consider that between the two main denomina-

tional groups of the population, between the Christians and the Jews both in the method of data collection and its details and in their demographic behaviour there are significant differences (Table 12).

Tables in the appendix constitute important part of the study, since they contain hitherto partially unknown, partially corrected data, which provide insight into the most important cumulative results of the census of the Hungarian Kingdom from 1785–1787 (Appendix I–IV).

FÜGGELÉK

I. Az 1784–1785. évi népszámlálás és két revíziójának főösszesítője
Magyarországra és Horvátországra vonatkozóan
Summary of the census 1784-1785 and its two revisions (Hungary and Croatia)

Magyarország szűkebb értelemben ^a	1784–1785 ^b	1786	1787
Szabad királyi város	99	52	52
Egyéb város		12	16
Mezőváros	548	593	589
Falu	10 776	10 764	10 797
Puszta	1 200	1 338	1 305
Összes település	12 623	12 759	12 759
Házak	1 053 353	1 061 522	1 072 482
Keresztény familiák	1 299 141	1 302 932 ^c	1 315 826
Zsidó familiák	15 221	15 645	16 212
Összes familia	1 314 362	1 318 577^c	1 332 038
Pap	13 802	13 390	13 263
Nemes	162 947	164 554	165 301
Tisztviselő és honoratior	4 387	4 158	4 230
Polgár és mesterember	83 871	81 043	79 354
Paraszt	509 823	506 085	505 708
Polgár és paraszt örököse	511 976	513 990	518 131
Zsellér	788 993	793 554	793 270
Szabadságolt katona (ezred)	4 681	5 174	4 708
Szabadságolt katona (szekerész)	42	41	37
Egyéb szükségletre alkalmas	183 995	181 983	201 438
Sarjadék 1–12 éves	983 871	994 627	1 009 804
Sarjadék 13–17 éves	267 101	278 066	277 191
Keresztény férfi összesen	3 515 489	3 536 665	3 572 435
Keresztény nő	3 417 996	3 430 150	3 463 460
Összes keresztény	6 933 485	6 966 815	7 035 895
Zsidó házas férfi	15 044	15 781	16 261
Zsidó nem házas férfi	23 080	23 752	25 045
Zsidó nő	36 965	38 114	39 588
Összes zsidó	75 089	77 647	80 894
Jogi népesség összesen	7 008 574	7 044 462	7 116 789
Keresztény házas férfi	1 399 332	1 409 795	1 407 169
Keresztény nem házas férfi	2 116 157	2 126 870	2 165 266
Keresztény férfi összesen	3 515 489	3 536 665	3 572 435
Távol az országban	96 851	102 153	34 185
Távol az országon kívül	3 801	3 963	3 796
Távol ismeretlen helyen	17 267	16 093	13 391
Távollevő összesen	117 919	122 209	51 372
Idegen az országból	106 800	107 914	28 635
Idegen férfi Ausztriából	13 895	12 908	13 064
Idegen női Ausztriából	3 481	2 711	2 662
Idegen férfi külföldről	5 287	4 527	4 795
Idegen férfi külföldről	813	507	273
Jelen idegen összesen	130 276	128 567	49 429
Ténylegesen jelenlevők	7 021 031	7 050 820	7 114 846

^a Horvátországgal együtt, Erdély és a Határörvidék nélkül.

^b A táblázat a Főhadparancsnokság korrigált összesítőjére épül.

^c Thirring Gusztáv közlésében az adat két famíliával kisebb (Thirring 1938. 91).

Források: MOL A 39 1786/no. 4772, 1788/no. 1377 és Schlözer 1788. 353–356.

*II. Az 1785. évi népszámlálás összetítője toborzókerületek (ezredék) szerint^a
Summary of the 1785 census by recruitment regions (regiments)*

	d'Alton	Esterházy Antal	Gyulai	Esterházy Miklós	Nádor EH Ferdinánd	Preyssach	Károlyi	Pálffy	De Vins	Összesen
Szabad királyi város	34	7	4	13	7	3	5	18 ^c	8	99
Mezőváros	24	80	49	53	96	52	57	58	79	548
Falu	766	1 213	478	984	1 237	1 437	843	2 325	1 493	10 776
Pusztá	824	1 300	531	1 050	1 340	1 492	905	2 401	1 580	11 423
Összes település	24	303	107	122	92	38	297	34	183	1 200
Házak	72 164	117 726	106 056	74 648	118 966	90 898	130 290	124 927	217 678	1 053 353
Keresztény famíliák	91 844	165 682	136 083	104 454	160 638	110 974	156 344	124 172	248 950	1 299 141
Zsidó famíliák	639	2 355	1 344	525	4 283	2 958	1 251	522	1 344	15 221
Összes família	92 483	168 037	137 427	104 979	164 921	113 932	157 595	124 694	250 294	1 314 362
Pap	747	1 526	1 540	786	2 013	1 215	1 231	2 030	2 714	13 802
Nemes	13 136	32 191	21 618	9 209	20 263	19 244	6 593	17 750	22 943	162 947
Tisztviselő és honoratior	388	384	875	393	465	361	270	570	681	4 387
Polgár és mesterember	8 862	12 442	15 319	7 357	12 072	4 523	7 104	7 839	8 353	83 871
Paraszti	30 680	47 944	34 290	31 977	46 709	45 255	73 515	73 962	125 491	509 823
Polgár és paraszti örököse	35 876	51 175	43 256	32 255	50 487	42 442	70 762	77 205	108 518	511 976
Zsellér	52 430	94 839	86 049	71 688	102 263	63 640	89 158	84 381	144 545	788 993
Szabadságolt katona (ezred)	434	1 033	660	566	544	268	448	179	549	4 681
Szabadságolt katona (szekerész)	0	12	14	3	5	1	6	0	1	42
Egyéb szűkségletre alkalmas	16 983	22 225	22 276	17 462	21 925	18 131	21 325	19 190	24 478	183 995
Sarjadék 1–12 éves	66 207	106 097	99 122	75 914	112 506	81 234	121 660	133 921	187 210	983 871
Sarjadék 13–17 éves	18 949	31 892	27 723	22 162	32 181	22 792	33 770	33 473	44 159	267 101
Keresztény férfi összesen	244 692	401 760	352 742	269 772	401 433	299 106	425 842	450 500	669 642	3 515 489
Keresztény nő	246 005	398 439	342 540	268 791	404 220	290 691	404 402	433 205	629 703	3 417 996
Összes keresztény	490 697	800 199	695 282	538 563	805 653	589 797	830 244	883 705	1 299 345	6 933 485

	folytatás										Összesen	
	d'Alton	Esterházy Antal	Gyulai Miklós	Nádor EH Ferdinand	Preysshach	Károlyi	Pálffy	De Vins				
Zsidó házas férfi	650	2 263	1 298	521	4 136	3 154	1 214	521	1 287			15 044
Zsidó nem házas férfi	1 110	3 580	2 155	720	6 298	4 419	1 917	831	2 050			23 080
Zsidó férfi összesen	1 760	5 843	3 453	1 241	10 434	7 573	3 131	1 352	3 337			38 124
Zsidó nő	1 657	5 645	3 208	1 229	10 739	7 136	2 900	1 300	3 151			36 965
Összes zsidó	3 417	11 488	6 661	2 470	21 173	14 709	6 031	2 652	6 488			75 089
Jogi népesség összesen	494 114	811 687	701 943	541 033	826 826	604 506	836 275	886 357	1 305 833			7 008 574
Keresztény házas férfi	95 437	153 289	138 458	109 198	158 559	118 968	172 498	181 149	271 776			1 399 332
Keresztény nem házas férfi	149 255	248 471	214 284	160 574	242 874	180 138	253 344	269 351	397 866 ^d			2 116 157
Távol az országban	9 325	16 288	8 080	9 312	16 011	8 303	9 797	9 714	10 021			96 851
Távol az országon kívül	243	670	230	113	1 226	201	159	576	383			3 801
Távol ismeretlen helyen	1 321	2 901 ^e	1 584	1 234	3 645	1 371	1 703	1 755	1 753			17 267
Távollevő összesen	10 889	19 859	9 894	10 659	20 882	9 875	11 659	12 045	12 157			117 919
Idegen az országból	9 400	17 305	10 957	9 988	15 526	8 181	11 194	11 596	12 653			106 800
Idegen férfi Auszriából	606	1 990	1 512	556	3 201	1 690	1 306	1 578	1 456			13 895
Idegen nő Auszriából	288	340	260	36	1 143	413	65	805	131			3 481
Idegen férfi külföldről	114	816	957	205	935	92	613	413	1 142			5 287
Idegen nő külföldről	14	64	107	6	130	16	54	46	376			813
Jelen idegen összesen	10 422	20 515	13 793	10 791	20 935	10 392	13 232	14 438	15 758			130 276
Ténylegesen jelenlevők	493 647	812 443	705 842	541 165	826 879	605 023	837 848	888 750	1 309 434			7 021 031

^a Az adatokat első ízben Ludwig Schlözer tette közzé, a nyomán Thirring Gusztáv publikálta (Thirring 1938: 93). A MOL példányát valószerűleg nem ismerte.

^b Az ezredkehez tartozó megyebeosztást közli Thirring 1938: 165.

^c A MOL példánya a Pálffy ezrednél csak 13 várost említ.

^d A nem házas keresztény férfiak De Vins ezredbeli adata a MOL-ban örzött összesítésben 392 666 fő, ez azonban 5200 fővel kevesebb, mint a státus szerint bontott férfiadat. Schlözer közli a 397 886 fős helyes adatot.

^e Thirring közlésében 2801 főt ír, így végösszege is alacsonyabb.

Forrás: MOL A 45 Acta praesidialia 1785/no. 29, Schlözer 1788: 353–356.

III/1. Az 1785. évi népszámlálás Magyar- és Horvátországra vonatkozó megyénkénti fő eredményei a kancellária kimutatása szerint^a

Main county-level results of the 1785 census in Hungary and Croatia, according to the summary prepared at the Hungarian Chancellery

A törvényhatóság neve	A közigazgatási egység típusa	A											
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
		Szabad királyi város	Mezőváros	Falu	Pusztá	Együtt	Ház	Keresztény família	Zsidó família	Összes família	Keresztény népesség	Zsidó népesség	Össz-népesség
16 szepesi város	kertület		16	15	1	32	6 546	8 332	2	8 334	41 683	12	41 695
Hajdú	kertület	6				6	4 683	5 676	4	5 680	27 483	21	27 504
Jászkun	kertület	24			1	25	14 183	15 390		15 390	90 793		90 793
Abauj	megye	8		222		230	15 942	19 551	460	20 011	108 443	2 461	110 904
Arad	megye	17		164	22	203	25 571	28 232	74	28 306	150 992	343	151 335
Arva	megye	6		93		99	11 511	13 399	54	13 453	72 421	255	72 676
Bács	megye	8		89		97	26 616	29 537	136	29 673	163 625	709	164 334
Baranya	megye	2		351	3	356	25 452	29 823	126	29 949	170 539	584	171 123
Bars	megye	6		212	5	223	13 096	18 379		18 379	96 890		96 890
Békés	megye	3		17		20	10 508	13 180	8	13 188	68 096	28	68 124
Bereg	megye	6		258	1	265	10 560	12 129	348	12 477	66 658	1 729	68 387
Bihar	megye	19		448	90	557	51 920	60 956	192	61 148	315 256	883	316 139
Borsod	megye	6		170		176	21 573	24 984	384	25 368	129 251	1 853	131 104
Csanád	megye	1		8	17	26	4 025	4 641	81	4 722	23 415	342	23 757
Csongrád	megye	3		6	9	18	7 474	8 569	6	8 575	44 498	35	44 533
Esztergom	megye	4		43	4	51	6 096	7 820	87	7 907	36 752	362	37 114
Fejér	megye	6		113	55	174	13 856	18 024	264	18 288	93 865	1 349	95 214
Gömör	megye	9		225	16	250	15 530	20 512	1	20 513	110 249	4	110 253
Győr	megye			90	22	112	9 350	13 095	163	13 258	61 169	792	61 961
Heves	megye	7		140	39	186	22 584	29 048		29 048	157 886		157 886
Hont	megye	11		208	4	223	15 690	20 395	1	20 396	100 807	5	100 812
Komárom	megye	5		91	23	119	13 023	18 772	279	19 051	90 379	1 301	91 680
Kőrös	megye	1		258		259	5 450	7 389	1	7 390	65 465	8	65 473
Krassó	megye	7		223		230	36 250	37 471	8	37 479	190 219	48	190 267
Liptó	megye	11		130		141	6 972	9 587	69	9 656	56 454	345	56 799

III/2. függelék

Név	Közigazga- tási egység	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Máramaros	megye	7	134		141	19 530	20 901	494	21 395	101 065	2 439	103 504	
Moson	megye	13	37		53	6 278	10 646	311	10 957	50 629	1 539	52 168	
Nógrád	megye	11	254		345	19 486	26 179	374	26 553	145 213	1 757	146 970	
Nyitra ^b	megye	26	408		31	465	53 771	1 931	55 702	273 559	9 304	282 863	
Pest	megye	20	161		226	40 415	49 957	954	50 911	257 872	4 764	262 636	
Pozsega	megye	3	256		259	6 182	6 155	3	6 158	64 807	18	64 825	
Pozsony	megye	15	301		327	27 155	37 090	1 155	38 245	177 732	6 042	183 774	
Sáros	megye	5	365		374	17 742	21 839	382	22 221	125 021	2 095	127 116	
Somogy	megye	9	293		355	24 024	30 770	435	31 205	161 457	2 103	163 560	
Sopron	megye	28	207		237	19 517	29 791	706	30 497	140 761	3 321	144 082	
Szabolcs	megye	8	136		184	16 230	20 165	465	20 630	102 529	2 276	104 805	
Szatmár	megye	16	245		272	23 412	27 561	491	28 052	134 126	2 420	136 546	
Szepes	megye	6	174		185	12 979	17 177	97	17 274	96 851	582	97 433	
Szerém	megye	5	94		99	13 868	13 924		13 924	81 438		81 438	
Szevevár	megye	5	308		313	8 909	7 912		7 912	52 566		52 566	
Temes	megye	5	173		181	35 388	38 192	17	38 209	212 061	83	212 144	
Tolna	megye	14	90		149	19 241	25 754	406	26 160	126 633	1 958	128 591	
Toma	megye	1	41		42	2 587	3 045	17	3 062	16 951	82	17 033	
Torontál	megye	3	112		110	20 357	24 304	14	24 318	139 066	64	139 130	
Trencsén	megye	19	397		422	34 734	39 520	624	40 144	212 640	2 971	215 611	
Turóc	megye	5	97		110	5 291	6 812	49	6 861	36 699	242	36 941	
Ugocsa	megye	3	63		66	5 267	5 937	148	6 085	28 249	717	28 966	
Ung	megye	1	204		205	8 131	10 153	387	10 540	56 615	2 058	58 673	
Varasd	megye	3	143		146	10 865	10 677		10 677	89 952		89 952	
Vas	megye	27	624		677	35 095	42 328	420	42 748	220 162	2 060	222 222	
Verőce	megye	8	239		248	14 559	15 197	1	15 198	116 705	5	116 710	
Veszprém	megye	10	170		203	20 639	29 417	518	29 935	138 147	2 642	140 789	
Zágráb	megye	2	462		464	15 634	14 193		14 193	155 611		155 611	
Zala	megye	27	577		639	42 298	42 691	508	43 199	225 843	2 572	228 415	
Zemplén	megye	24	419		461	28 822	37 144	1 169	38 313	200 687	5 635	206 322	
Zólyom	megye	1	157		158	6 619	10 474		10 474	53 160		53 160	

III/3. függelék

Név	Közigazga- tási egység	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Bakabánya	város	1				1	521	597		597	2 306		2 306
Bártfa	város	1				1	612	802	14	816	3 686	67	3 753
Bázn	város	1				1	459	906	56	962	4 097	303	4 400
Bélabánya	város	1				1	225	373		373	1 583		1 583
Besztercebánya	város	1				1	465	1 061		1 061	4 730		4 730
Brezsnóbánya	város	1				1	332	590		590	2 690		2 690
Buccari	város	1	1	7		9	1 800	1 633		1 633	7 367		7 367
Buda	város	1				1	2 484	4 880		4 880	22 538		22 538
Debrecen	város	1				1	3 799	6 119		6 119	28 551		28 551
Eger c)	város	1				1	2 725	3 621		3 621	16 711		16 711
Eperjes	város	1				1	759	1 140	1	1 141	5 733	1	5 734
Esztergom	város	1				1	772	1 294		1 294	5 313		5 313
Felsőbánya	város	1				1	804	954		954	3 779		3 779
Fiume	város	1				1	916	1 086	5	1 091	5 406	30	5 436
Győr	város	1				1	1 601	2 982		2 982	12 850		12 850
Kapronca	város	1				1	694	854		854	3 594		3 594
Károlyváros	város	1				1	532	652		652	2 954		2 954
Kassa	város	1				1	927	1 330		1 330	7 257		7 257
Késmárk	város	1				1	684	976		976	4 284		4 284
Kismarton	város	1				1	232	551		551	2 256		2 256
Kisszeben	város	1				1	373	490	3	493	2 159	13	2 172
Komárom	város	1				1	1 422	2 733	3	2 736	11 716	17	11 733
Korpona	város	1				1	1 043	833		833	2 972		2 972
Körmöcbánya	város	1				1	509	1 152		1 152	5 147		5 147
Kőrös	város	1				1	316	378		378	1 624		1 624
Kőszeg	város	1				1	602	1 139		1 139	4 952		4 952
Libetbánya	város	1				1	215	264		264	1 260		1 260
Lőcse	város	1				1	804	1 125		1 125	4 971		4 971
Modor	város	1				1	551	1 159	1	1 160	4 697	11	4 708
Nagybánya	Város	1				1	766	958		958	3 977		3 977
Nagyszombat	Város	1				1	740	1 550	4	1 554	6 608	23	6 631

III/4. függelék

Név	Közigaz- gatási egység	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Pécs	város	1					1 474	1 837		1 837	8 392		8 392
Pest	város	1					1 883	4 521	6	4 521	19 131	40	19 171
Pozsega	város	1					421	416		416	1 986		1 986
Pozsony	város	1					1 388	5 761	8	5 769	26 408	55	26 463
Ruszt	város	1					93	278		278	1 037		1 037
Selmecbánya	város	1					1 689	4 485		4 485	18 338		18 338
Sopron	város	1					782	2 778	2	2 778	11 856	6	11 862
Szabadka	város	1					3 351	3 448	7	3 455	19 192	23	19 215
Szabolca	város	1					1 007	1 261	23	1 284	5 520	114	5 634
Szatmárnémeti	város	1					1 712	1 834		1 834	8 193		8 193
Szeged	város	1					3 930	4 210		4 210	20 679		20 679
Székesfehérvár	város	1					1 473	2 834		2 834	11 307		11 307
Szentgyörgy	város	1					237	574	49	623	2 089	207	2 296
Temesvár	város	1					1 219	2 229	81	2 310	8 502	366	8 868
Trencsén	város	1					390	605	74	679	2 706	372	3 078
Újbanya	város	1					453	634		634	2 958		2 958
Újvidék	város	1					1 930	2 310	44	2 354	10 324	242	10 566
Varasd	város	1					754	959	2	961	4 389	13	4 402
Zágráb	város	1					419	606		606	2 242		2 242
Zólyom	város	1					263	441		441	1 698		1 698
Zombor	város	1					2 370	2 188	1	2 189	13 218	7	13 225
Magyarország összesen		52	523	10 922	778	12 275	1 052 352	1 292 956	15 208	1 308 164	6 926 028	75 128	7 001 156 ^d

^a Eredeti cím: Bevolkerungs Summarium des Königreichs Hungarn, Kroatien und Slavonien Pro Anno 1784/5. (A kivonatos másolat hitelesítve 1786. március 30-án.)

^b Nyitra megye adata a – jelenleg nem ismert – teljes összesítéssel való kimásolás során kifejejtődött, Thirring (1938: 107) alapján pótoltuk. (Az eredeti részösszegzések alapján az adat pontosnak tekinthető).

^c Egert szabad királyi városként tüntetik fel, de a rangemelés ténylegesen nem zajlott le.

^d Az összegzéseket kisebb mértékben javítanunk kellett. (A végeredmény 3 fővel több, mint az eredeti adat.)

Forrás: A 45 Acta Praesidialia 1785/no. 129.

IV. A katonai és helytartótanács összegzés közötti különbségek^a
Differences between the summaries prepared by military and civil authorities

Königreich Ungarn Kroatien und Sklavonien für das Jahr 1785	Summarium den Statth. Buchh.	Summarium des General commando	Generalkommando zeigt sich ein	
			Zuwachs	oder Abgang
Städte	52	94	42	
Marktflecken	523	548	25	
Dörfer	10 922	10 776		-146
Prädien	778	1 200	422	
SUMMA^b	12 275	12 618	343	
Häusser	1 052 352	1 053 353	1 001	
Christliche Familien	1 299 566	1 299 141		-425
Jüdische Familien	15 208	15 215	7	
SUMMA Familien^b	1 314 774	1 314 356		-418
Geistliche	13 778	13 802	24	
Adeliche	162 495	162 947	452	
Beamte und Honorationes	4 396	4 387		-9
Bürger in Städte und Professionisten auf dem Lande	83 656	83 871	215	
Bauern	509 166	509 823	657	
Vorstehender Bürger und Bauern Gewerbs Nachfolger und Nächste Erben	511 561	511 976	415	
Häussler, Gartner und sonst beim Nährstand und Provinzial Beschäftigung	788 014	788 993	979	
Unbestimmte Beurlaubte	4 735	4 723		-12
In anderen Staats Notdürften Anwendbaren	183 830	183 995	165	
Nachwachs von 1. bis 12. Jahren	983 175	983 871	696	
deto von 13. bis 17. Jahren	266 853	267 101	248	
SUMMA^b	3 511 659	3 515 489^d	3 830	
Das weibliche Geschlecht	3 414 366	3 417 996	3 630	
Summa der Christen	6 926 025	6 933 485	7 460	
Summa der Juden^c	75 128	75 089		-39
Summa der Ganzen Bevölkerung	7 001 153	7 008 574	7 421	
Unter der Christen Männlichen Geschlechts verheurathete	1 397 875	1 399 332	1 457	
Ledigen und Witwen	2 113 784	2 110 957 ^e		-2 827
SUMMA^b	3 511 659	3 510 289^e	-1 370	-1 370
Absente innerlandes	95 892	96 851	959	
Ausser Landes	3 842	3 781		-61
Unwissend wo	17 165	17 267	102	
SUMMA^b	116 899	117 899	1 000	

folytatás

Königreich Ungarn Kroatien und Sklavonien für das Jahr 1785	Summarium den Statth. Buchh.	Summarium des General commando	Generalkommando zeigt sich ein	
			Zuwachs	oder Abgang
Fremde Inländer dieses Konscribirten Landes	106 557	106 800	243	
Aus anderen Österreichischen Erbländen männlich	14 104	13 895		-209
Deto weiblich	3 482	3 481		-1
Aus anderen Staaten mänlich	5 147	5 287	140	
Deto weiblich	813	813	0	
SUMMA^b	130 103	130 276	173	

^a Az eredeti cím: Ausweiss der bei Gegeneinanderhaltung des Bevölkerungs-Summarii vom Königreich Ungarn, Kroatien, und Sklavonien für das Jahr 1785. der Königl. Hungarischen Statthalterey-Buchhalterey mit jenem des Königlich-Hungarischen Generalkommando sich ergebenden Differenzen. (A forrás néhány adatát kivonatosan közölte Thirring Gusztáv (1938. 7 oldalon 15. lábjegyzet.)

^b A részösszegzéseket utólag illesztettük be az adatsorok közé.

^c A zsidók nem és családi állapot szerinti bontását az irat nem tartalmazza.

^d A Generalkommando kétféle módon összegezhető keresztény férfi adatai között 5200 fős különbség van. Ez minden valószínűség szerint a De Vins ezred keresztény nem házas férfijaira vonatkozó hibás adataira vezethető vissza. (L. az I. függelék megfelelő adatát.)

^e A valós érték 5200 fővel több (L. az előző jegyzetet).

Forrás: MOL A 39 1786/no.4772.

V. Az 1786. és 1787. évi népszámlálási revíziók összesítői közötti,
Helytartótanács számvevősege által készített egyenleg (Bilanx)
Comparison of the summaries of the censuses 1786 and 1787, prepared by the
Hungarian 'Consilium Locumtenentiale'

Magyarország szűkebb értelemben ^a	1786	1787	többlet	Hiány
Szabad királyi város	52	52	0	
Egyéb város	12	16	4	
Mezőváros	593	589		-4
Falu	10 764	10 797	33	
Pusztá	1 338	1 305		-33
Összes település	12 759	12 759	0	
Házak	1 061 522	1 072 482	10 960	
Keresztény familiák	1 302 932	1 315 826	12 894	
Zsidó familiák	15 645	16 212	567	
Összes familia	1 318 577	1 332 038	13 461	
Pap	13 390	13 263		-127
Nemes	164 554	165 301	747	
Tisztviselő és honoratior	4 158	4 230	72	
Polgár és mesterember	81 043	79 354		-1 689 ^b
Paraszt	506 085	505 708		-377
Polgár és paraszt örököse	513 990	518 131	4 141	
Zsellér	793 554	793 270		-284
Szabadságolt katona (ezred)	5 174	4 708		-466
Szabadságolt katona (szekerész)	41	37		-4
Egyéb szükségletre alkalmas	181 983	201 438	19 455	
Sarjadék 1-12 éves	994 627	1 009 804	15 177	
Sarjadék 13-17 éves	278 066	277 191		-875
Keresztény férfi összesen	3 536 665	3 572 435	35 770	
Keresztény nő	3 430 150	3 463 460	33 310	
Összes keresztény	6 966 815	7 035 895	69 080	
Zsidó házas férfi	15 781	16 261	480	
Zsidó nem házas férfi	23 752	25 045	1 293	
Zsidó nő	38 114	39 588	1 474	
Összes zsidó	77 647	80 894	3 247	
Jogi népesség összesen	7 044 462	7 116 789	72 327	
Keresztény házas férfi	1 409 795	1 407 169		-2 626
Keresztény nem házas férfi	2 126 870	2 165 266	38 396	
Keresztény férfi összesen	3 536 665	3 572 435	35 770	
(Vándormozgalom:)				
Távol az országban	102 153	34 185		-67 968 ^b
Távol az országon kívül	3 963	3 796		-167
Távol ismeretlen helyen	16 093	13 391		-2 702 ^b
Távollevő összesen	122 209	51 372		-70 837^b
Idegen az országból	107 914	28 635		-79 279 ^b
Ideg férfi Ausztriából	12 908	13 064	156	
Ideg női Ausztriából	2 711	2 662		-49
Ideg férfi külföldről	4 527	4 795	268	
Ideg férfi külföldről	507	273		-234
Jelen idegen összesen	128 567	49 429		-79 138^b

^a Horvátországgal együtt, Erdély és a Határörvidék nélkül.

^b A jelzett adatokban tendencia jellegű hiány, illetve visszaesés tapasztalható.

Forrás: MOL A 39 1788/no. 1377.

VI. Az 1785. és 1787. évi összesítőkben szereplő státuscsoportok összehasonlító
növekedési ütemei

The growth in the status-groups of the summaries, 1785–1787

Magyarország szűkebb értelemben	index 1786 (1785=100)	index 1787 (1786=100)	index 1787 (1785=100)
Házak	100,8	101,0	101,8
Keresztény famíliák	100,3	101,0	101,3
Zsidó famíliák	102,8	103,6	106,5
Összes familia	100,3	101,0	101,3
Pap	97,0	99,1	96,1
Nemes	101,0	100,5	101,4
Tisztviselő és honoratior	94,8	101,7	96,4
Polgár és mesterember	96,6	97,9	94,6
Paraszt	99,3	99,9	99,2
Polgár és paraszt örököse	100,4	100,8	101,2
Zsellér	100,6	100,0	100,5
Szabadságolt katona (ezredektől)	110,5	91,0	100,6
Szabadságolt katona (szekerész)	97,6	90,2	88,1
Egyéb szükségletre alkalmas	98,9	110,7	109,5
Sarjadék 1–12 éves	101,1	101,5	102,6
Sarjadék 13–17 éves	104,1	99,7	103,8
Keresztény férfi összesen	100,6	101,0	101,6
Keresztény nő	100,4	101,0	101,3
Összes keresztény	100,5	101,0	101,5
Zsidó házas férfi	104,9	103,0	108,1
Zsidó nem házas férfi	102,9	105,4	108,5
Zsidó nő	103,1	103,9	107,1
Összes zsidó	103,4	104,2	107,7
Jogi népesség összesen	100,5	101,0	101,5
Keresztény házas férfi	100,7	99,8	100,6
Keresztény nem házas férfi	100,5	101,8	102,3
Keresztény férfi összesen	100,6	101,0	101,6
Távol az országban	105,5	33,5	35,3
Távol az országon kívül	104,3	95,8	99,9
Távol ismeretlen helyen	93,2	83,2	77,6
Távollevő összesen	103,6	42,0	43,6
Idegen az országból	101,0	26,5	26,8
Idegen férfi Ausztriából	92,9	101,2	94,0
Idegen nő Ausztriából	77,9	98,2	76,5
Idegen férfi külföldről	85,6	105,9	90,7
Idegen férfi külföldről	62,4	53,8	33,6
Jelen idegen összesen	98,7	38,4	37,9
Tényleges népesség	100,4	100,9	101,3

Forrás: I. függelék.